ئایدۆلۆژیا و تیِروانینی
حیزبی بەعس

پشتیوان رەحیم

ئایدۆلۆژیای حزبی بەعس:

"شەوی لەیلەتولقەدر تا
بەیانی کەس نەخەوت هاوارمان بۆ
خوا ئەکرد ئەوان فشقیاتیان بە
خوا وبە پارانەوە ئەهات، ئەیان
وت وا ئێمە سەموون و ئاوەکەتان
نادەینێ با خوا لە ئاسمانەو
کەبابتان بۆ بنرێتە خوارەوە"

سەبریە عومەر ئیسماعیل[1]

کاتێك کە حیزب دروست دەبن لە سەر پاشخانێکی هزری پێشت وەخت دروست دەبن و لەسەر ئایدیاو فەلسەفەیەکی ئامادە درێژە بە کاری حیزبایەتیان دەدەن، ئەو ئایدیاو فەلسەفەیەش دەبێتە رێنیشاندەری کارو ئەرکیان، وەڵێ کەم حیزب هەیە بتوانێت ئایدیایەکی تایبەت و سەربەخۆ بۆ خۆی بنیات بنێت، حزبی بەعس ئایدیاو جیهانبینییەکی تایبەتی خۆی هەیە، هەڵبەت ئەو ئایدیایە لە ئەنجامی بیروڕای دامەزرێنەرانی و تێکەڵکردن و هەڵبژاردنی تێزە فەلسەفییەکانەوە هاتۆتە بەرهەم، لێکۆڵینەوەی راستەقینە لەسەر بەعس دەبێت لەسەرەتاوە لە خوێندنەوەی بەعسەوە دەست پێ بکات، وەکو دیاردەیەکی تایبەتی بە جێگایەکی تایبەت و سەردەمێکی تایبەت، بەعس نمونەیەکی تایبەتییە هیچ تیۆرێکی تایبەت لە بنەرەتدا لەسەر بەعس کاری نەکردبێت و لە رەفتاری ئەوەو هەڵنەقوڵابێت ناتوانێن لەسەر بۆچوونی گشتگیرو عومومییەوە، یان تەنها لەسەر رۆشنایی هەندێك چەمکی تیۆرییەکانی دیکەی دەسەڵاتەوە، بەعس وەکو یەکەیەکی لەیەکنەترازاو تەفسیر بکات، بۆ تێگەیشتن لە بەعس دەبیت لە بەعسەوە خۆی دەست پێ بکەین، نەك لە مۆدێکی تیۆریانەی دەرەوە، دەبێت

لێگەڕێن بەعس خۆی وەکو دیاردە وسیستم چەمکە تیۆرییەکانی پێشکەش بکات، واتا بەعس وەکو کۆمەڵێك روداو و دیاردە و دەرکەوتە و رەفتار ببینێت[2].

بۆ ئەوەی لە رەهەندەکانی ئایدۆلۆژیای حزبی بەعس بگەین، پێویستە گوزەرێك بەسەر مانا و تێگەیشتنی زاراوەی (ئایدۆلۆژیا) دا بکەین.

زاراوەی ئایدۆلۆژیا بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٧٩٦ لە لایەن دوستوت دوتراسی (destutt de tracy) کەیەکێك بوو لە پێشرەوانی فەرەنسی پۆسەتیفیزم و لایەنگیری رێبازی هەستگەری بەکار هێنرا، دوستون دوتراسی دەیویست زانینێکی نوێ بەناوی(بیرناسی) وە دابمەزرێنێت و بە واتای زانستێك بەکاری دەهێنا کە لە بیرو باوەڕەکانی دەکۆڵێتەوە[3]، ئایدۆلۆژیا بەو مانایە دێت کە ئایدیایەك دەتوانێت ببێتە بابەتی زانستێك(رێك وەك ئەوەی ئاژەڵ دەبێتە بابەتی گیانەوەر ناسی(ideo-logie) وەکو zoo-logei) ، ئادۆلۆژیا رێك ئەوەیە کەناوەکەی دیاری دەکات، ئایدۆلۆژیا لۆژیکی ئایدیایەکە مێژوو و بابەتی ئایدۆلۆژیایە کە ئایدیایەکی لەسەر پیادە دەکرێت[4]

دواتر زاراوەی ئایدۆلۆژیا لای هەر بیریارێك پێناسەو فۆرمی تایبەتی خۆی وەر دەگرێت، ئایدۆلۆژیا لای مارکس چەمکێکی سلبییە، مارکس پێی وایە ئایدۆلۆژیا هۆشیارییە بەڵام هۆشیاریەکی درۆزنانە و کەسی خاوەن ئایدۆلۆژیا یان ئایدۆلۆژیست کەسی خەیاڵ پەروەرە کەبە خەیاڵپڵاوی و دابڕاو لە واقیع دڵی خۆی خۆش دەکات، ئەو پێی وایە ئایدۆلۆژیا چەکی چینی ناوەڕاستە، واتا ئەوەی کەرەستەکانی بەرهەمهێنانی بە دەستە و خاوەنیەتی، خاوەنی ئایدۆلۆژیاو بەرهەمهێنەرێشێتی[5].

کارل مانهایم کۆمەڵناسی ئەڵمانی پێناسەی ئایدۆلۆژیا دەکات بەوەی کە بریتییە لە کۆمەڵێك بیروڕا ئەم بیروڕایەش بەرهەمی ژینگەی کۆمەڵایەتییە، مانهایم چەمکی ئایدۆلۆژیا لە پەیوەندی بە چەمکی یۆتۆپیارە باس دەکات، ئەو پێی وایە ئایدۆلۆژیا بیرو باوەڕی چینی دەسەڵاتدارە کە ئاراستەی هەلومەرجی باو دەکات، کەچی یۆتۆپیا چەکی چینی ژێردەست و شۆڕشگێڕە، بە مانایەکی تر ئایدۆلۆژیا پارێزگاری لە هەلومەرجی باو دەکات کەچی یۆتۆپیا داوای گۆڕان دەکات.

ئەنتۆن گیدنیز کۆمەڵناسی هاوچەرخی ئینگلیزی پێناسەی ئایدۆلۆژیا لە پەیوەندی بە دەسەڵاتەوە دەکا، ئەو دەڵی ئایدۆلۆژیا کۆمەڵێك بیروراو باوەڕی هاوبەشن کەخزمەت بە گروپە زاڵەکانی ناو کۆمەڵگە دەگەیێنن، ئایدۆلۆژیا لە هەمو ئەو کۆمەڵگایانەدا بەرچاو دەکەوێت کە نایەکسانیەکی رێکخراو و قوڵ لە نێوان گروپەکاندا هەیە، چەمکی

ئایـدۆلۆژیا پەیوەندییـەکی نزیکـی بـە چـەمکی دەسـەڵاتەوە هەیـە، چـونکە سیـستەمە ئایدۆلۆژیاکان شەریعەت بەخشی ئەو دەسەڵاتە جۆربەجۆرانەن کە گروپەکان هەیانە.

دکتـۆر عـەلی شـەریعەتی کۆمەڵناسـی ئێرانـی بـۆ ئایـدۆلۆژیا دەڵێـت" تێـڕوانین و هۆشـیارییەکی تایبـەتی مرۆڤـە سـەبارەت بـە خـۆی و پێگـە چـینایەتییەکەی، بنەچـە کۆمەڵایەتییەکەی، بارودۆخی نەتەویی، چارەنووسی جیهان و مێژووی خۆی، ئەو گروپـە کۆمەڵایەتییـەی کـە پێـوەی بەسـتراوەتەوە و ئاراسـتەی دەکـات و لـە ڕێگـەی ئـەوەوە لێپرسـراوێتی و ڕێگاچـارەی هەڵوێـستەکانی و ئامـانجی تایبـەتی و دادوەری تایبـەت بەدەست دێنێـت و لـە ئاکامدا بڕوا بـە ئـەخلاق و هەڵسو کـەوت و کۆمەڵـە سیـستەمێکی بـەهایی تایبـەت دەهێنێـت، ئایـدۆلۆژیا ژیـانی کۆمەڵایـەتی بـە هـەموو لایەنێکـەوە تەفسیردەکات و وەڵامی(چۆنی؟) و (چی دەکەیت؟) و (دەبێت چی بکرێت؟) و (دەبێت چی ببێت دەداتەوە؟)

عبدوالکریم سروش خاوەنی دکتۆرا لـە فەلسەفەی زانست و بیرمەندی ئێرانـی چوار ڕۆڵی سەرەکی بۆ ئایدۆلۆژیا دیاری دەکات:

١- شەرعیەتدان بە دەسەڵات.

٢- نەهیـشتنی دژایـەتی لـە نێـوان جیهـانی نـاوەوەو دەرەوەی مرۆڤـدا، ئەمـەش لـە ڕێگەی بەڵگە داتاشین و ئاراستە کردنەوە.

٣- ئایدۆلۆژیا بە شێوەیەکی ناراست و نادروست مرۆڤ لە نامۆیی ڕزگاردەکات، مرۆڤ لە ڕێگە لادەدات و لەگەڵ دنیادا دەیگونجێنێت و ناراستی بەراست پێشان دەدات.

٤- ئایدۆلۆژیا لە کاتی قەیران و گرفتە گەورەکاندا سەر هەڵدەدات و پـەرە دەسێنێت و بانگەشە بۆ شۆڕش دەکات. (5)

ئـەو پێناسـانەی سـەرەوە پێویـست بـوون بـۆ زانـین و شـیکردنەوەی شوناسـی هـەر حیزبێك کە سەر بە هەر ئایدۆلۆژیایەك بێت بە ئایدۆلۆژیای حزبی بەعسیشەوە.

حزبی بەعس ئایدیایەکی ناسیۆنال سۆسیالیستی هەبوو کە دامەزرێنەرەکەی (مشێل ئەفلـەق)ـە سەرچـاوەی گـەورەی بـیرو وێنـا کـردن و ئیلهامـەکانی ئەفلـەق فەلـسەفەی ئەڵمانییە کە لە مێژوودا مارکسیزم و فاشیزمی بەرهەم هێناوە(6)

بە بێ زانینی بیرو ڕاکانی مشێل ئەفلەق ناتوانین بە وردی لە گەڵ ئایـدۆلۆژیای حزبـی بەعسدا مامەڵە بکەین، مشێل ئەفلـەق کـە دامەزرێنـەری حزبـی بەعـسە، لـە هەمانکاتیـشدا بەشێکی بنچینەی ئایدۆلۆژیای بەعس لە سەر بیروڕای ئەفلەق بنیاد نراوە.

مشێل ئەفلەق لە ساڵی ١٩١٢ لە خێزانێکی دیانی لە ئاینزای ئۆرتۆ دۆکسی یۆنانی لە دیمەشق هاتۆتە دنیاوە و لە زانکۆی سۆربۆن لە فەرنسا زانستی مێژووی خوێندووە، ئەفلەق کابرایەکی رەق بوو بەرامبەر بەخۆی و روحیەتیەکی جددی هەبووە و خاوەنی سایکۆلۆژیەتێکی ئاڵۆز بوو جگە لەمەش هەموو ژیانی تەرخان کردبوو بۆ کێشەی عەرەبی و ژیانی رۆژانەی بێ لاف و گەزاف دەبردەسەر و باکی نەبوو بۆ خۆدەوڵەمەند کردن، ئەم شێوە ژیان و هەڵویستی سیسماتیکی بەرامبەر بە کێشەی عەرەب جۆشی دروست کردبوو لە ناو خەڵکیدا و کەسانی رادەکێشا و وای لە خەڵکی دەکرد کە ژیان و کات و وزەی سایکۆلۆژیان تەرخان بکەن بۆ پاشە رۆژی میلەتی عەرەب، جگە لەوەش پاش چوار ساڵ لە خوێندنی ماددەی مێژوو لە سۆربۆن بە زانیاریەك و باکگراوندێکی باوەر پێکراوەوە گەرابووەوە بۆ سوریا لەبەر ئەم هۆیەش توانی کارێکی زۆر بکاتە سەر ئەوانەی گوێیان لێ دەگرت، بۆ ماوەی دەساڵ کە مامۆستا بوو لە خوێندنگەی ئامادەیی لە دیمەشق خۆی تەرخان کردبوو بۆ بڵاوکردنەوەی پرەنسیپەکانی بیری ناسیۆنالیزمی عەربی لەسەر ژیان و مێژووی، هەر لە ساڵی ١٩٣٥- ١٩٤٢ توانی ژمارەیەکی زۆر لە خوێندکار لە خۆی کۆ بکاتەوە بۆ ئەوەی فێری پەیامی ناسیۆنالیزمی عەرەبییان بکات، لەوانەیە ئەو سەردەمە زۆر گرنگ بووبێ بۆ دروست کردنی شانەو پەیداکردنی لایەنگیران بۆ پارتی بەعس کە لەساڵی ١٩٤٢ وەوە بە شێوەیەکی ئاشکرا دەستی بە کارکردن کرد[7]

هەر لە هەمان ساڵدا حیزبی بەعس لە سوریا بەشداری لە هەڵبژاردنەکاندا کرد و کۆمەڵێك دروشمی بەرز کردەوە کە بەشێك لەو دروشمانە هێمای ناسۆنالیزمی (پان عەرەبی) پێشان دەدات، ئەم هەڵبژاردنە بە پێی مێژووی بەعسی عەرەبی (کە ناوی تەواوی ئەو حیزبە بوو ئەو کاتە) یەکەم بەشدارییان دەبێت لە هەڵبژاردندا و یەکەم دەرکەوتنی ئاشکرای بیروباوەڕیان دەبێت.

بەشێك لە دروشمەکانی ئەمانە بوون:

١- گرینگی دان بەبیری ناسیۆنالیزمی ژیاو(حی) کەرۆحی عەرەبی نوێنەرایەتی دەکات.

٢- گرینگی دان بەکەسێتی رابردووی عەرەب و رۆحی نەتەوەیی عەرەب.

٣- رەفزکردنی کۆمۆنیزم کە نوێنەرایەتی ماتریالیزمی پێشکەوتنی دروستکراو دەکات.

٤- هەوڵدان بۆ بە هاوجوتکردن لە نێوان بەرژەوەندی ناسیۆنالیزم و ئاین (واتا لە نێوان عەرەبایەتی و ئیسلام).

٥- بایەخدان بە یەکێتی وڵاتە عەرەبەکان لەسەر بناغەی ئەم فیکرە(تاکە یەك نەتەوەی عەرەب خاوەنی پەیامێکی هەتا هەتاییە) [8] بە پێی جیهان بینی و بیروراکانی مشێل ئەفلەق و ئەو دروشمانەی کە لەیەکەم دەرکەوتنی بەعسدا هەیە، حیزبی بەعسی عەرەبی بە ناسیۆنالیستی یان عەرەبی درێژە بەکاری حیزبایەتی دەدات و ستراتیژییەکانی خۆی لەسەر بەرژەوەندی عەرەب و بە سوود وەرگرتن لە ئاینی ئیسلامو میژو زمان و کلتووری عەرەبی دادەرێژێت و لقی عێراقی حزبی بەعس لە ساڵی ١٩٥٢ لەسەر ئامۆژگارییەکانی مشیل ئەفلەق دامەزرا[9] و لە ساڵی ١٩٥٣ دا پاشگری سۆسیالیستی بۆ ناوی حزبی بەعسی عەرەبی زیاد دەکرێت[10] کە ئەمەش مەهامی تایبەتی خۆی هەبوو بۆ تەواوکردنی ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست.

بەعس پێکهاتووە لە سیستەمێك بیرو باوەڕ لەسەر بنچینەی بەرزڕاگرتن و پیرۆزاندنی هەستی ناسیۆنالیزم، لەم هەڵویستەوە بەعس بانگەشە دەکات بۆ کلیازمێکی* شۆڕشگێرانە کە ئامانجەکەی بریتییە لە دروستکردنی جۆرێکی نوێ لە ئادەمیزاد و بنیادنانی پەیڕەوێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی نوێ یاخود وەك سەدام حسێن دەڵیت" بەعس ئەوەیە کە کۆمەڵ و دەوڵەتێکی بەعسی دروست بکات، لەسەر بناغەی ئەو ئایدۆلۆژیایە بەعس دوو قەوارەی سیاسی پێکەوە کۆ دەکاتەوە، ناسیۆنالیزم و سۆسیالیزم[11]

بەعس بۆ ئەوەی فەنتازیاکانی خۆی بهێنیتە دی دەبێت دنیایەکی نوێ دروست بکات ، بۆ ئەوەی دنیایەکی نوێش دروست بکات دەبێت مرۆڤێکی نوێ بسازێنێت، ئەو مرۆڤەش کە بەعس بە بەرزە نمونەی مرۆڤی دەزانێت، دەبێت مەرجەکانی ئەو سیستەمە قبوڵ بکات، ویستەکانی جێبەجی بکات، لەسەرکێشییەکانی بژی، لە هەمان کاتیشدا هێزی دەوڵەت و سوتەمەنی ئارازووەکانی ئەویش بێت، واتا بەعس بۆ مرۆڤێك دەگەڕێت لە یەك کاتدا دەسەڵاتی ئەو بەرجەستە بکاتەوە و مادەیەکی ئاسان و سوکیش بێت بۆ

---

* لە تیۆلۆژیدا ئەو ئەقیدەیە دەگرێتەوە کە باس لە گێرانەوەی عیسا دەکات بۆسەر زەوی لە هەزار ساڵی داهاتوودا، لە تیۆری سیاسیشدا بە واتای گەرانەوە بۆ دواوە دەگرێتەوە.

فەنابوون، ئیرادەی ئەو دەر بخات و خۆی ئیرادەی نەبێت، جەستەی ئەو بەرجەستە بکات و خۆی سێبەر بێت، مەزنی ئەو ئاشکرا بکات و خۆی بچوك بێت[12]

سێکوچکەی ئایدۆلۆژیای حزبی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست لەسەر سێ چەمك بنیات نراوە و کە بەسێ کوچکەی پیرۆز لە لای حیزبی بەعس ناسرابوو ئەوانیش (یەکێتی – الوحدة– ئازادی– الحریة– سۆسیالیزم– الاشتراکیة)بوون ، هیچ کام لەو چەمکانە بە بێ دەلالەتی هزری بەکار نەهاتووە، ئەگەر بەتەواوەتی لە پێناسە و مەبەستی ئەم چەمکانە بگەین کە لەلای حیزبی بەعس بە چ ماناو بە چ لێکدانەوەیەك وەرگیراون ئەوا ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس نزیك دەبێتەوە لامان وەك ئایدۆلۆژیایەکی پێناسەکراو نابێت ئەوەشمان لەبیر بچێت کە هەڵکشان و داکشانی ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس هاودەم بووە لە گەڵ مێژووەکەیدا، بە تایبەتی لە دەوڵەتی عێراقدا، ئەمەش بە پێی ئەو گۆڕانکاریانەی لە گۆڕە پانی حزبی بەعس و دەوڵەتی عێراقداو لە مەڕ ترسی لە دەسەڵات خستن و مسۆگەرکردنی ئایندەیان رویداوە.

سێکوچکەی ئایدۆلۆژی حیزبی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست، بە یەکێتی دەست پێدەکات ، یەکەم ئامانجی بەعس بریتییە لە مەسەلەی یەکێتی، هەر لە بنچینەی ئەم قەناعەتەوە ماددەی یەکی دەستووری پارتی بەعسی لە ساڵی ١٩٤٧ دارێژراوە و دەڵی" حیزبی بەعسی عەرەبی حیزبیکی شۆرشگێرە، باوەڕی بە وەیە کە ئامانجە سەرەکییەکانی ژیانی نەتەوەی عەرەب و بنیادنانی سۆسیالیزم نایەتەدی گەر لە رێگەی شۆرش و خەباتەوە نەبێت، پشت بەستن بە پرۆسەی گەشەسەندنی خاو و ریفۆرمی پارچەیی و روکەشی ئەو ئامانجە بەرەو سەرنەکەوتن و ونبوون دەبەن[13]

بیری یەکگرتنی یەکێتی عەرەب لە چوار چێوەیەکدا کە نەتەوەی عەرەب سنوورەکەیەتی ئەو پەیامی نەمرم (ریسالة خالدة) یە کە حیزبی بەعس بانگەشەی بۆ دەکات، بیری ناسیۆنالیستانە و ناسیۆنالیستیەکی توندرەوی پان عەرەبیەو ئامانجی بە پیرۆزکردنی نەتەوەی عەرەبە بەرامبەر نەتەوەکانی تر، لە ئامانج و مەبەستی بزوتنەوەی بەعسدا هاتووە: کەمە نەتەوە عەرەبییەکان کەناتواندرێ لە کۆمەڵی عەرەبیدا بتوێندرێتەوە و بە شێوەیەکی تەواو بە عەرەب بکرێت، دەخرێتە ژێر یاسای تایبەتییەوە کە ئەرك و مافەکانیان بە شێوەیەکی وا دیاریدەکات نەتوانن زیان بە بەرژەوەندییەکانی نەتەوەی عەرەب بگەیەنن و هەر بە بێگانەش دادەندرێن، مافی دەوڵەتی عەرەبیشە کە

هەرکاتی بیەویت ئەوانەی زیان بە بەرژەوەندییەکانیان دەگەیێنێت دەریان بکات و دروستکردنی قوتابخانەو دامەزراندنی ڕێکخراو و دەرکردنی ڕۆژنامە بە زمانەکەیان و بانگەوازی نەتەوایەتیشیان لێ قەدەغە بکات[14]

یەکی لە دیاردە سەرەکیەکانی ناسیۆنالیزمی نەتەوەی سەردەست ئەوەیە کە ئایدۆلۆژیای بندەستکردن لە سەردەمی شکستی سیاسی و داتەپینی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا دیتە ئاراوە ئەم ئایدۆلۆژیایە هەوڵ دەدات خۆی بکات بە چوار چێوەیەك بۆ لێکدانەوە و رونکردنەوەی هۆیەکانی شکستی نەتەوەیی و کێشانی وێنەیەکی گشتی رابردووی نەتەوە وەکو پردێك بۆ پەرینەوە بۆ داهاتوویەکی پڕ لەبەختەوەری و کامەرانی کە دەبێ باری ناهەمواری ئێستای نەتەوە بڕێتەوە، ئەم دیدو بۆچونە ناسیۆنالیزمیە هەوڵدەدات دەسەڵاتی بێسنوری زۆرینەی نەتەوەیی بسەپێنێ و کلتور و زمانی بکاتە کلتوری باو، ئەم ئایدۆلۆژیایە پێی وایە هەموو ئەمانە مافی ئەوەی دەدەنێنێ ببێ بەخاوەنی هەموو دەسەڵاتێك، یەکێك لە دیاردە هەرە زەقەکانی ئەم جۆرە ئایدۆلۆژیایە دەستکاری کردنی مێژووە بۆ شەرعیەت دان بە باڵادەستی خۆی بەوەی خاوەنی پاشخانێکی مێژویی دورو درێژو پڕ لە شانازییە، حیزبی بەعسیش مێژووی کۆن و نوێی عێراقی سەرو بن کرد، لەژێر دروشمی(سەرلەنوێ نوسینەوەی مێژوو)، ئەم شەرعیەت دانەی مێژووەش ئایدۆلۆژیا وێنەیان بۆ دەکێشێ بۆ سەلماندنی باڵا دەستی نەتەوەی سەر دەست و مافی دەستگرتن بەسەر مەودای جوگرافی کەمینە نەتەوەکان و پاکانەکردن بۆ هەڵوێستی دڕندانە بەرامبەریان[14]

ئەم بیرە قوڵە توندڕەوە ناسیۆنالیزمەی حیزبی بەعس کە داوای یەك نەتەوەو یەك زمانو یەك پارتو یەك سەرکردە دەکات، هاوشێوەی بیری نازیو ئەڵمانی و بیری فاشی ئیتاڵیایە، پرۆسەی بەیەك ڕەنگ کردنی کۆمەڵگای عێراق، لەسەر دەستی حیزبی بەعس بۆ بەدەستهێنانی ئەم بیری یەکێتیەی عەرەبیە کە لەسەرەتای دروست بوونی حیزبی بەعسەوە بانگەشە و کاری بۆ دەکات، سەرەکیترین هۆکاریش بۆ ئەوەی ئەم یەکێتیەی بە ئەنجام بگات توندوتیژی و تۆقاندن و تیرۆری فکری و جەستەیی و کلتورییە، بەعس بە پشت بەستن و کۆمەکی ئایدیا و بانگەشەکەی شەرعیەتی تەواو بەم توندوتیژیە دەدات، ئەوەی ئەم توندوتیژیەی حیزبی بەعس قوڵتر دەکات ئەزموون وەرگرتن و کۆمەك

کردنیـەتی لـەو کۆمەڵـە سیاسـی و ئایدیایانـەی ناوچـەکە وەکـو کارەکـانی ئیمپریـالیزم و دواتر فاشیزم و نازیزم و کەمالیزم ناسریزم.

یەکێکی تر لە ڕەهەندەکانی چەمکی یەکێتی لای حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالست یـەکێتی و ئاوێتـە کردنـی کۆمـەڵ و سـەرۆکە و کردنـی سـەرۆکیش بـە ڕەمـزی ئـەو یەکێتییـەی کۆمـەڵگا،واتا تێکـەڵکردن و بەیەکـداکردنی سـەرۆك و کۆمەڵگـە، ئەمـەش بۆئەوەی کە هـەرکاتێك سـەرۆك بڕیارێکی دا واتـە کۆمەڵگە بڕیاری داوەو هـەرکاتێکیش کەسێك یان گروپێك بەرهەڵستکاری سەرۆك یـان حیزبەکـەی سـەرۆك بێـت ئـەوا دژی ئـەو یەکێتیەیە و حیزب و سەرۆك بڕیاری چارەنوسی ئـەدەن، ئەمـەش لـە یـەکێك لـە وتـەکانی سـەدام حسێن لەسـاڵی ١٩٧٩ کـە تـازە دەبێـت بەسـەرۆك کۆمـاری عێـراق دەردەکـەوێت و سەدام دەڵێت: نەمافی ئازادی، نـەمافی دیموکراسـی و تەنانـەت مـافی ژیـانیش بـۆ ئەوانـە نییە، کە شوێنێکیان لەدەرەوەی خێمەی شۆڕش و بەهاکانیدا هەڵبژاردوە[16]

ئـەم دیـدی پۆلێنکردنـەی حیزبـی بـەعس بـۆ کەسـانی نـاو خێمـەی شـۆڕش، کەئـەو کەسانەن بڕوایان بە یەکێتی نەتەوەی عەرەب و حیزبی بـەعس هەیـە و ئەوانـەی دەرەوەی خێمـە کـە بڕوایـان پـێ نیـە، چـەکیکی هەمیشە لەسـەر پێیـە بـۆ ئەوانـەی ڕۆژێ لـە ڕۆژان بەرامبـەر سـەرۆك و حیـزب دەجوڵێن، بـە تێکـدەرانی ئـەم بیری یەکێتیـە ئـەژمار دەکـرێن و هەروەك و سەدام دەڵێت مافی ژیانیان لێدەسەندرێتەوە.

دووەم چـەمکی سێکوچـکەی ئایـدۆلۆژیایی حیزبـی بـەعس ئازادییـە، هەڵبـەت ئـازادی لای بـەعس پێناسـەو فـۆرمی تایبـەتی خـۆی هەیـە، ئـازادی وەکـو هـەموو شـتەکانی تـر بەپرۆسەی دووبارە پێناسـەکردنەوەدا تێپـەڕیوە، حیزبـی بـەعس یـەکێتی روحـی سیاسـی دەکات بەپرانسیپی یەکەم بۆ مـەرجی بنچینـەی ئـازادی مرۆڤ، ئـازادی نەتـەوەیی دەبێـت شـان بەشـانی رزگـار کـردن نیـشتمان بـرۆن، دەبێـت ئـازادی تـاك کەمبێتـەوەو ملکەچـی ئازادی نەتەوەو نیشتمانی بێت[17] ، ئەم ئازادییە کەحیزبی بـەعس بانگەشـەی بـۆ دەکـات ئـازادی تـاك نییـە، بـەڵکو ئـازادی نەتـەوەو نیـشتمانە لـە دەسـتی داگیرکـەر و ئیمپڕالیـزم، بـەعس رووبـەرێك بـۆ ئـازادی تاکـە کـەس ناهێڵێتـەوە، دەیکاتـە قوربـانی ئـازادی نەتـەوەو هەستی نەتەوایەتی، هەروەکو مشیل ئەفلەق دەڵێ" عەرەب دەبێـت تەسـك بێتـەوە لـەپێناو بەرژەوەندی گشتی، چونکە تاکەکەس ئەو کیانەیە بەتـەواوەتی بەسـتراوەتەوە بـەرۆحی نەتەوەوە[18]

سێهەم چەمکی سێکوچکە ئایدۆلۆژیای حزبی بەعس سۆسیالیزمە، ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس دەڵێ: سۆسیالیزم پێویستیەکە کە لە ناخی ناسیۆنالیزمی عەرەبییەوە هەڵدەقوڵێ.[19]

واتە پێویستی سۆسیالیزم وەك رەنگدانەوەی قوڵایی ناسیۆنالیزمی عەرەب لە رێگەی بە یەکداچوون (پێکەوە لکاندن) یان بەهاوسەری پێکردن ناسسۆنالیزم و سۆسیالیزم پاساو دەکری.

ئەگەر ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە جەوهەردا ناسیۆنالیستێکی سۆشیالیستییە، سۆشیالیزمەکەشی ناتوانێت بێتە دی ئەگەر بە هاوکاری ناسیۆنالیزمی نەبێت[20]

تەواوی ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس لەسەر مەسەلەی ناسیۆنالیزم بنیات نراوە و هەموو ئەو چەمکانەی تریش کە هەڵیگرتوون بۆ خزمەتی مەبەستە راستەقینەکەی بە کاری هێناوە کە ناسیۆنالیزمی پان عەرەبییە، هەر ئەمەش وای کردووە کە ناسیۆنالیزمێکی توندڕەوی لێ بکەوێتەوەو ئەو کوشتارو تیرۆرکردانەی کە لە مێژووی حیزبی بەعسدا هەیە دەرئەنجامێکی چاوەروانکراوی ئەم بیرە ناسیۆنالیستیەیە، بۆ سەلماندنی ئەم تێزانەی سەرەوە قسەیەکی مشیل ئەفلەقە کە دەڵێ" لەبەرئەوەی نەتەوەی عەرەب پێگەی سەرجەم شارستانیەکان بووە، دەبێت لە مویژووی خۆی و بیری خۆی سۆسیالیزم دروست بکات نەوەك لە مارکسیزمی رۆژئاوایی [21] هەروەها دەڵێ " سۆشیالیزم بەلای ئێمەوە لقە و ئەنجامی دۆخی نەتەوایەتی و پێداویستی نەتەوەییمانە، سۆشالیزم ناتوانێ ببێ بە فەلسەفەی یەکەم یان بە جێهانبینیەکی گشتگیری ژیان، سۆشیالیزم لقێکە لەسەرچاوەیەکی رەسەن دێتە کایەوە ئەم سەرچاوەیەش بریتییە لە بیری ناسیۆنالیزم [22]

حیزبی بەعس کاری حیزبایەتی و بەرێوەبردنی دەوڵەت لە سەر هیچ ئایدیا و فەلسەفەیەکی ئامادەو دەستکردی رۆژهەلاّت و رۆژئاوا ناکات بەڵکو ئایدیاکەی تەواو خۆماڵییە بە حیزبی بەعس.

دوای ئەو شیکردنەوە و پێناسانەی سەرەوە پرسیارێك دێتە ئاراوە، ئەویش ئەوەیە، ئایە ئەم ئایدۆلۆژیا خۆماڵییەی حیزبی بەعس کە لێوان لێوە بە بیری ناسیۆنالیستێکی توند رەوی عەرەبی و داوای یەکگرتنی روحی نەتەوەیی عەرەب دەکات ئەم حیزبەی بەچی ئاقاریکدا برد؟

هەڵبەت میژووی حیزبی بەعس پڕە لە تیرۆر و ویستی پاوانخوازی دەسەڵات و ڕەتکردنەوەی هەر ڕەنگ و دەنگێکی تر جگە لە دەنگ و ڕەنگی حیزبی بەعس، ئەگەر سەرنجی کارەکانی حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیستی بدەین ئەوا ئەم حیزبە چ وەکو حیزب و چ لە دەسەڵاتدا کە دەسەڵاتی عێراقی بۆ زیاتر لە ٣٠ ساڵ بە دەستەوە بوو، ئەوا دەسەڵاتێکی تۆتالیتارە، هەروەها هەموو ئەو پێناسانە کە بۆ دەسەڵاتی تۆتالیتاری دەکرێت بەسەر حیزبی بەعسدا جێبەجێ دەبێت، ئەمەش بە هۆی ئەو کردەوانەوەیەتی کە لەژێر کاریگەری دیدگا ئایدۆلۆژیاکەیدا ئەنجامی داوە.

لێرەوە دەچینەوە سەر پێناسەکانی تۆتالیتاریزم و بەریەککەوتن ولێکچواندنی لەگەڵ حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیست.

فەرهەنگی فەرەنسی سۆسیۆلۆژیا بۆ پێناسە کردنی تۆتالیتاریزم دەگەرێتەوە سەر (zbiyniew brzezinyki) نوسەری بەناوبانگی کتێبی (politiesideology and power in soviet) ئەو بەم شێوەیە لە تۆتالیتاریزم دەدوێت: فۆرمێکی نوێی حکومەتە کەدەکرێت لە نێو پۆلێنکردنی گشتی دیکتاتۆریەتدا بیبینینەوە، تۆتالیتاریزم ئەو سیستەمەیە کەلە ناوەویدا حاکمەکان تەواوی میکانیزمە تەکنەلۆژیا هەرە پێشکەوتووەکان بەکار دەهێنن بۆ ئەنجامدانی شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی کە توانای ئەوەی هەبێت دەستکاری شتەکان بکات، ئەم سیستەمە مرۆڤەکان لەسەر چەند بنەمایەکی ئایدۆلۆژیا دەبینێت و بەپێی دووری و نزیکایەتیان لەو ئایدۆلۆژیایەوە هەڵیان دەسەنگێنێت و بەرزیان دەکاتەوە دایان دەبەزێنێت، ئەم تێرمە یەکەمجار لە لایەن مۆسۆلۆنیەوە لە ساڵی ١٩٢٠ بەمانایەکی پۆزەتیڤانە بەکارهاتووە، مانا سەرەکیەکانی ئەم فکرەیە ڕوبەڕویەکی ڕاستەوخۆبوون لەگەڵ ژیانی تایبەتی تاک گەرایدا، واتە ڕاکێشانی دەوڵەت بۆ هەموو پانتاییەکان، بە درێژای ساڵانی جەنگی سارد ئەم کۆنسێپتە ئاسۆکانی بەرفراوانتر دەبێت، دەبێت بەچەکی جەنگی نێوان دەوڵەتان، رایمۆند ئارۆن کە یەکێکە لەشارەزایانی زانستە کۆمەڵایەتیەکان لە کتێبەکەی (دیموکراسی و تۆتالیتاریزم) پێنج ڕەگەزی سەرەکی رژێمی تۆتالیتار دیاری دەکات:

١-یەك حیزب مۆنۆپۆڵی چالاکی سیاسی دەکات.

٢-ئەو حیزبەش لەسەر ئایدۆلرژیایەك دروست بووەو ئەو ئایدۆلۆژیایەش دەبێت بەئایدۆلۆژیای ڕەسمی دەوڵەت.

٣-ئەو حیزب و ئایدۆلۆژیایەش بەتەنها مۆنۆپۆڵی زەبرو زەنگ و قەناعەت پێکردن دەکەن.

٤-دەوڵەت دەست دەگرێت بەسەر بەشێکی زۆری چالاکیە ئابوری و پیشەییەکاندا و ئەو چالاکیانە ئیتر حەقیقەتی رەسمی دەوڵەتن.

٥-لێرەوە هەر هەڵەیەکی ئابوری یان پیشەی دەبێت بە هەڵەیەکی ئایدۆلۆژی و خاوانەکەی لەسەر سزا دەدرێت[23]

ڕژێمی تۆتالیتار تەنها بەوەوە ناوەستێ کە ئایدۆلۆژیایەکی تایبەت بەدەسەڵاتی سیاسی دابڕێژرێت، بەڵکو ئایدۆلۆژی خۆی بەسەر یەکەیەکی ڕەعیەتدا دەسەپێنێت و بوارێك ناهێڵێتەوە بۆ کشانەوە، واتە ڕژێمی تۆتالیتار لەبابەتی ڕژێمی دیکتاتۆرە تەقلیدیەکان نیە کە ئاسایشی هاولاتیان دەستەبەر دەکات بەرامبەر بێدەنگ بونیان و کشانەوەیان لەکاری سیاسی، لەسایەی ئەو ڕژێمەدا دەبێ هەموان بانگەشە بۆ ئایدۆلۆژیای دەسەڵات بکەن بەو جۆرەی کە بۆیان دیاری دەکرێت نەك بەو جۆرەی هەڵی دەبژێرن[24]

ئەم سیستەمە تۆتالیتارانە هەوڵدەدەن بەڕێگاو یارمەتی ئایدۆلۆژیەتێك، تەئسیر لە ژێر دەستەکانیان بکەن، کە یەك بگرنەوە لەگەڵ ئایدۆلۆژیەتی ئەو پارت و لایەنانە و بەم شێوەیە دەتوانن شەرعیەت بدەن بە فەرمان ڕەوایەتیەکەیان[25]

تۆتالیتاریزم لەڕوی ئایدۆلۆژی و ئۆرگانی دیسپلین و چاودێری کردن و بەکارهێنانی توندو تیژی و پڕو پاگەندەو فشاری سایکۆلۆژی و بەرهەم هێنانی ڕق بەئاسای کردنی توڕەی و بەجوامێری کردنی جەنگ و بەکارهێنانی بێ متمانەی، خۆی لە فۆڕمەکانی بەر لەخۆی جیادەکاتەوە، لەهەمو ئەو ئاستانەدا لەوان پەرگیرترو وێرانکەر ترە[26]

حیزبی بەعسیش بە پشت بەستن بە ئایدۆلۆژیە توندڕەوە ڕەگەز پەرستیەکەی و بە سود وەرگرتن لە تەکنەلۆژیاکانی سەردەم بە تەواوەتی جڵەوی دەسەڵات دەگرێتە دەست و دیسپلینی کۆمەڵگا دەکات و چەندین کاری تیرۆرو تۆقاندن دەکات، چەندەها جەنگ هەڵدەگیرسێنێت، هەر لە داگیرکردنی کوێت و جەنگی هەشت ساڵەی ئێران-عێراقەوە تاشەڕەکانی بەرامبەر بە بزوتنەوەکانی ناوخۆی عێراق و کاری جینۆساید بەرامبەر بە کورد و بە شیعەکان و ئەنفال و کیمیا بارانکردنی هەڵەبجە و سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی شەعبیانەو ڕەشە کوژیەکان لە ڕاپەڕینی کوردانداو تەعریب و تەعبیس و ڕاگواستن،

هەروەها دروستکردنی دەیان بەندینخانەی ترسناك و چەندان دەستگای هەواڵگری و ملیۆنان سەربازو سەدان جۆرە چەکی جەنگی دەبێتە بەشێك لە کارەکانی ئەم حیزبە، کە هەموو ئەمانەش دەچنە چوارچێوەی ئەو پێناسانەی سەرەوە بۆ تۆتالیتار.

هەروەك چۆن ڕژێمی تۆتالیتار بوارێك ناهێڵێتەوە بۆ ژیانی تایبەتی مرۆڤ ، بەهەمان شێوە بوارێکیش ناهێڵتەوە بۆ کشانەوە لەو بڕیارەی کە مرۆڤ دەبێت یان بکوژ بێت یان کوژراو، یان جەلاد بێت یان قوربانی، لەچوارچێوەی دەوڵەتدا مرۆڤ یان دەبێت لە ڕیزی شۆڕش و دەسەڵاتدا بێت بەجۆرێك لەجۆرەکان بەشداری لە قەتڵ و عامدا بکات، پاساوی بۆ بهێنێتەوە، یان دەبێ لە ڕیزی دوژمنان بێت و بە مەرگ سزا بدرێت یان لە چاوەڕوانی مەرگدا بێت[27]، ئەم هەڵویستی ڕژێمی تۆتالیتارانە کە مرۆڤ دەبێت یان لە شۆڕشدا بێت یان لەدەرەوەی شۆڕش و بە مەرگ مەحکوم بکرێت، لەوتارەکەی ساڵی ١٩٧٩ ی سەدام حسێندا بە زەقی دەبینرێ (نەمافی ئازادی و نەمافی دیموکراسی و تەنانەت ژیانیش بۆ ئەوانە نییە کە شوێنێکیان لەدەرەوەی خێمەی شۆڕش و هێماکانیدا هەڵبژاردووە)، حیزبی بەعس لەو کاتەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە ئێراقدا گرتووەتە دەست هەمیشە وا خۆی بەیان کردووە کە دوژمنان دەیانەوێت بی ڕوخێنن، زۆر لە دەوڵەتە ئیقلیمی و جیهانیەکان هەڕەشە لە یەکپارچەی نەتەوەی عەرەب و خاکی عێراق دەکەن و ئەمیش بەرامبەریان دەوەستێتەوە، هانا ئارێنت سەبارەت بەم شێوەی هەردەم دوژمن دروستکردنەی رژێمە تۆتالیتارەکان بۆ شەرعیەت بەخۆ دان دەڵێ: هەر کە فەرمانڕەوایەتی تۆتالیتاری لە وڵاتێکدا دەسەلات دەگرنە دەست، بە دڵنیاییەوە ڕای دەگەیەنن کە وڵاتەکەیان بووە بە نێوەندی بزوتنەوەیەکی کاتی و قۆناغێك لە قۆناغەکانی داگیرکردنی جیهان دەستی پێکردووە، شکست و پیرۆزی بە پێی سەدە و هەزاران ساڵ هەڵدەسەنگێنێت و بانگەشەی ئەوەش دەکەن کە بەرژەوەندییە جیهانیەکان هەمیشە لەسەروی بەرژەوەندییە ناوچەییەکانە[28].

بەبڕوای هانا ئارێنت یەکێکی تر لە پایەکانی دەسەڵاتی تۆتالیتار دەزگای پۆلیس و پۆلیسی نهێنیە، بۆمانەوەی ئەم دەسەڵاتە و دەڵێت: ئەرکی پۆلیسی تۆتالیتار ئاشکرا کردنی تاوان نییە بەڵکو دەبێت هەرکاتێك حوکمەت بڕیاری دا تویژێك لە دانیشتوان دەستگیر بکات، ئەم ئامادە دەبێت خزمەت بکات[29]

حیزبی بەعسیش چەندان دەزگای پۆلیس و پۆلیسی نهێنی هەبوو لەوانە:

١-بەڕێوەبەرایەتی گشتی سیخوڕی سەربازی (الاستخبارات العسكرية)

٢-بەڕێوەبەرایەتی گشتی هەواڵگری شارستانی (المخابرات المدنية)

٣-بەڕێوەبەرایەتی گشتی ئاسایش (مديرية الامن العام)

٤-دەزگای ئاسایشی تایبەت (الامن الخاص) [30]

لەبیرو بۆچونەکان مشێل ئەفلەقی دامەزرێنەری حیزبی بەعسەوە بگرە تا دەگاتە گەشتنی ئەم حیزبە بە دەسەڵات و مومارەسەکردنی دەسەڵات ئەوا لەسەر ڕاستە هێڵێکی وا کاری کردووە کە تواناو هێزی لە سیحری ئایدەلۆژیاکەیەوە وەرگرتووە، ئەمەش حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیستی والێکرد بەرە و ڕژێمێکی تۆتالیتار و بەرە و دواڕۆژێکی شەرمەزار ببات، شەرمەزار بۆ سەرکردەکانی و شەرمەزار بۆ ئایدۆلۆژیاکەی، هەروەها ئەم بیروباوەڕە عێراقی بەرەو گەورەترین کارەساتەکانی خۆی برد و کردی بە کۆمەڵگایەکی تەواو توندوتیژ و عەسکەرتار کە ئەمەش کاریگەری لەسەر تاکەکانی ئەم دەولەتە جێهێلا، هەروەها زۆری نەمابوو ئەم دەوڵتە ببێت بە گۆڕەپانێکی گەورەی عەسکەری و تەواوی دانیشتوانەکەی ببێت بە عەسکەر.

ڕاپۆرتی سیاسی کۆنگرەی هەشتەمی حیزبی بەعس لە ساڵی ١٩٧٤ زۆر ڕاستەوخۆ بەڕونی دەریدەخات کە لەماوەی پێنج ساڵدا حوکمەتی بەعس توانی(ژێرخانی حیزب فراوان بکاو لە ڕێگەی پێشەنگی هێزی و بەهاوکاری ئەفسەر و سەربازی نیشتمانی کە توانی ببێ بەدەست و چاوی شۆڕشەکە کە چاودێری وڵات و سەرکەوتنەکانی گەل دەکەن.

جگە لە بەعساندنی هێزی سوپا ڕژێمی عێراقی هەولی دا ژمارەی سوپا زیاد بکات، لەنێوان ساڵی ١٩٦٨- ١٩٧٨ واتا لەماوەی دەساڵدا هێزی سوپا فراوانونێکی بێ پێشینەیی بە خۆیەوە دەبینێ، کاتێك لە نێوان ساڵی ١٩٦٨ – ١٩٧٣ ژمارەی هێزی سوپا لە ٨٠٠٠٠ وە بو بە ١٠٠ هەزار لە ١٩٧٨ گەیشتە ٢٣٠ هەزار ، واتە نزیکەی سێ جار زیاتر لەساڵی ١٩٦٨ هەروەها لە سەرەتا جەنگی ئێران عێراق ژمارەی هێزی سوپا گەیشتە ٢٤٢ هەزار لە کاتی جەنگدا و لە ساڵی ١٩٨٤ گەیشتە ٦٠٧ هەزار و لە ساڵی ١٩٩٠ گەیشتە یەك ملیۆن [31]

بەعس جۆرە ئۆتمۆسفیرێکی کۆمەلایەتی و ئابووری و سیاسی وای بۆ کۆمەڵگای عێراق دروست کردووە کەمرۆڤ تیایدا، مەگەر زۆر خۆ ڕاگر بێت ئەگەر نا هەموو سیفات و

سروشتێکی بەربەریەت و شەرانگێزو خوڕەوشتە نا مەدەنیو نائەقڵانیو دێرینەکانی تێدا زیندوو دەبێتەوە، ئەو کلتوورەی کە بەعس ویستی بیسەپێنێت، ئەو کلتووری شەرانگێزی پەلاماردانەیە، کلتووری وەحشی گەری، کە لە هەموو ساتەکانیشدا هەوڵی داوە بەپێی سودو مەرامەکانی خۆی بیبزوێنێت ئەمەش کاتێك پڕ مەترسیتر دەبێت کە بەپاڵپشتی مەرامێکی پیرۆز رەوایەتی پێ دەبەخشرێت، دروستبوونی ئەم ئۆتۆمۆسفیرە هەم دەرەنجام و هەم بزوێنەری پرۆسەی زاڵبوون و سەپاندنی تەواوەتی دەسەڵاتە بەسەر کۆمەڵگای عێراقدا[32]

تێڕوانینی حیزبی بەعس بەرامبەر بە خێزان:

بەعس دەیەوێت هەموو جیهان بکاتە ئاوێنەیەکی گەورە، ئاوێنەیەك کە جگە لە وێنەی خۆی هیچ وێنەیەکی دیکەی لەسەر نەبێت، ئەو دەیەوێت بگاتە هەموو جێگاکان، بگاتە ناو هەموو ژیانەکان و سنووری هەموو جوگرافیاکان ببەزێنێت، ئەو شەیدای بوون و ئامادەگی خۆیەتی هەموو پێشهات و کارەساتەکانیش دەخاتە خزمەتی ئەو شەیداییە، ئەو دەیەوێت بخزێتە نێو هەموو جێگاکان بگاتە کەلەبەرە چوك و رووبەرە گەورەکان ببێت بە بەشێك لە حیکایەتە وردەکان و سەربوردە گەورەکانیش، ببێتە رەگەزێکی گرنگی پێکهاتی سیاسیانەی جیهان و بشبێتە بەشێکی گرنگی ژیانی مرۆڤە بچوك و پەراویزخراوەکان، دەیەوێت لەیەك کاتدا وێنەی لەسەر پەرەی هەموو شاشەکانی جیهان و لەسەر هەموو دیوارە روخاوەکانی جیهان هەبێت[33].

تێڕوانینی ئایدۆلیژیای حیزبی بەعس بەرامبەر بەخیزان لە دیسپلینکردن و ملکەچ پێکردنی کۆمەڵگاوەیە، لەو شێوە دەسەڵاتەوەیە کە ئەم دەیەوێت. بەعس خێزان بە کەناڵێکی گرنگ دەزانێت بۆ بنیادنانی پایەکانی دەسەڵاتی و زاڵبوونی بەسەر تەواوی کۆمەڵگای عێراقیدا هەر لەم رووەوە بە گەلێگ شێواز چووە ناو چوارچێوە خێزانییەکانەوەو لە وێوە بە کۆنتڕۆڵکردنی خێزان خۆی و زاڵبوون بەسەر کۆمەڵگادا سەری دەرهێنایەوە.

بەعس لە رێگەی هەڵمەتێکەوە کە پیێی دەگوت هەڵمەتی رێکخستنەوەی کۆمەڵگە کە روی دیار و دەرەوەی ئەو هەڵمەتەش بریتیی بوو لە خۆ ئامادەکردن بۆ سەر ژمێری دانیشتوانی ساڵی ١٩٨٧ و لە گەڵ هەڵمەتەکەشدا یاسای نیشتەجێبوون و چونیەتی جێبەجێکردنی دەرچوو، یاساکەش ئەوەی تێدا هاتووە کە پێویستە بنکەکانی پۆلیس لە

هەر گۆڕانکارییەکی ناو خێزان وەك مردن و لەدایك بوون و گۆڕینی کارو کاسبی یان شوێنی نیشتەجێبوون و هەروەها هەرمیوانیك کە مانەوەی لە مانگێك زیاتر بێت ئاگادار بکرێتەوە، ئەم یاسایەش بە تەواویەتی لە یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو وەرگیراوە لە میانەی ئەم هەڵمەتەدا تەواوی ڕێکخراوە حیزبی و میلییەکان و هەروەها دەزگاکانی ئەمن ئەنکێتیان بەسەر هاولاتیان دابەش دەکرد و هەرخۆشیان راستەوخۆسەرپەرشتی پرکردنەوەیان دەکرد، چەند پرسیارێکی ئەم ئەنکێتانە بە کارو باری گوزەران و مەزەندەی خەڵکیان بۆ ئەوە دەبرد کە مەبەست لەم هەڵمەتە چاککردنی باری گوزەرانی خەڵکە کەچی ڕێژەی لەسەدا حەفتای پرسیارەکانی دەربارەی دیدو بۆچوون و رابردووی سیاسی هاولاتی بوو، هەروەها دەربارەی بۆچوون و رابردووی خزمە نزیکەکانیش چەندین پرسیاری تێدا بوو، هەر لە هەمان کاتیشدا لە ناو خودی ئەنکێتەکەدا چەندین تێبینی هەرەشە کاری بۆ ئەوانە هەبوو کەزانیارییەکان دوا دەخەن یان بەراستی نایدەن و دەیشارنەوە، هەر شەش مانگ جارێکیش ئەم کارە دووبارە دەبووەوە(34)

حیزبی بەعس خێزان بێبەشە دەکات لە ئازادی رەفتار و هەڵس و کەوتی رۆژانەو دووری دەخاتەوە لەسەربەخۆیی بۆ چارەسەرکردنی کێشە لە نێوان ئەندامانی خێزانداو پێچەوانەی ئەو پرەنسیپە گەردوونیە کار دەکات کە خێزان دادەنێت بە کیانێکی کۆمەلایەتی سەر بەخۆو دوور لە هەموو دەست تێوەردانێکی سیاسی و ئایدۆلۆژی.

بەلای تۆتالیتاریزمی بەعسی ئێراقەوە خێزان کۆمەڵێکی سروشتی نییە کە سەرچاوە دەگرێ لە چەمکی ئازادی، بەڵکو کیانیکە دەبێت بوەستێتەوە سەر ئەو پەیوەندییە سیاسیانەی کە ئەندامان ئاراستەی دەکەن بەرەو ئامانجێك کە بەتەواوی بگونجێت لەگەڵ نەریتی شۆرشگێڕانە رەفتار و هەڵس و کەوتی ئەندامانی خێزان دەبێت لە خزمەتی ئایدۆلۆژیای بەعسدابن، پەیوەندی نێوان ئەندامانی خێزان دەبێت ڕێك بخرێت لەسەر بنچینەی هەست و سۆزو ئاراستەی نوێی حیزبی بەعس و سەرۆکەکەی (35)

پێش ئەوەی حیزبی بەعس دەسەلات بگریتە دەست و خێزان بکات بە ئامانج بۆ برەودان بە ئایدۆلۆژیاکەی وفراوانبوونی دەسەلاتەکەی، پەیوەندیە خێزانیەکان و پەیوەندی دەرهاوسێبەتی و خزم و کەس و کار لە کۆمەڵگەیەکی تەقلیدی وەکو کۆمەڵگای عێراقدا لە ئاستێکی تەندروست و بەرز دابوون، هەروەها رێزی خۆشەویستی ئەندامانی خێزان لە ناویەکدا لە ئاستێکی بالادا بوون ، بەلام هاتنی حیزبی بەعس و دەستێوەردانەکانی بۆناو چوارچێوە خێزانییەکان ئەم پەیوەندیانە تێکچوو.

تۆتالیتاریزمی حیزبی بەعس منداڵی دا بەگژ دایكو باوكو خوشكو براو دەرهاوسێیو كەسو كار [36] هەروەها بەپێچەوانەشەوە باوكی كرد بەجەلادی كوڕەكەی خۆی.

سەدام لە میانی سەردانێكی بۆ گوندی (البوكریدە)ی ناو زەلكاوەكان، لای (عەناد)ی جوتیار میوان بوو، ئەم رێز لێنانە هۆكاری خۆی هەبوو هەروەكو بە تەلەفیزیۆنی رای گەیاند، باوكەكە (عەناد) سكاڵانامەیەكی بۆ دەسەڵات داران و لە پێشەوەی هەمووشیان بۆ سەدام نووسیبوو، لەم سكاڵانامەدا داوای كردبوو یەكێ لە كورەكانی گولە باران بكرێت، لەبەر ئەوەی تاكە كوڕیەتی لەنێو كوڕەكانی تریدا گۆڕەپانی جەنگی جێهێشتووە و لە خزمەتی سەربازیدا رای كردووە، چیرۆكی ئەم باوكە بە بڕیاری سەدام كرا بە فیلیمێكی سینەمای.

لەمانگی شوباتیش ڕۆژنامەی (الثورة) لاپەڕەیەكی وێنەداری بۆ پێشوازی كردنی كابرایەكی پەككەوتوی تەمەن ٧٧ساڵی بەناوی (هاشم محمد علی حسین) تەرخان كردبوو كە سەدام پێشوازی كردبوو و بەرزترین نیشانەی دەوڵەتی پێوە كردبوو، هەروەها لەگەڵ ئەم نیشانەدا پارەیەكی زۆر و دوو خانوو و ئوتومبیلێكی لێمۆزین و دەمانچەیەكی وەك پاداشت پێ بەخشی، چیرۆكی ئەم پیاوە پیرەش ئەوە بوو كە بەدەستی خۆی و بە دەمانچەكەی كوڕەكەی خۆی كوشتبوو، لەبەرئەوەی لە یەكێك لە مۆڵەتەكاندا نەچووەتەوە بەرەی جەنگ[37] ئەم دوونمونەیەی سەرەوە مشتێكن لەخەرواری كاریگەری ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس بەرامبەر بە خێزان و لادانی ئەندامانی خێزان، هەروەها حیزبی بەعس لەهەمان كاتدا لەهەوڵی ئەوەدابوو دەسەڵاتی منداڵ بخاتە سەروی دەسەڵاتی باوك لەخێزانداو فێری ئەكردن بەرەنگاری دایكو باوك ببنەوە، شكاتیان لێبكات كاتێك لەگەڵ بیرو ڕای حیزب نەبوو یاخود دژ بەحیزب دەبوو.

بەلای بەعسەوە نابێت یەكێتی خێزان بوەستێتە سەر بنچینەی تێڕوانینی دواكەوتن بەڵكو دەبێت سەرچاوە بگرێو پتەو بێت لەسەر بنچینەی گونجان لەگەڵ ئاڕاستەی ناوەندی سیاسەت و شۆڕش، وەهەركاتێك یەكێتیەكی خێزان دژاو دژ وەستایەوە لەگەڵ ئەم ئاڕستەیەدا ئەوا ئەم دژاو دژە چارەسەردەكرێ لەبەرژەوەندی ئاڕاستەی بیری نوێی شۆڕش[38]

بۆ ئاڕاستەكردنی ئەندامانی خێزان و خێزان باشترین هۆكار منداڵەكانی نێو ئەو خێزانەیە، حیزبی بەعس دەیویست لەڕێگەی ئەم مندالانەوە كۆنترۆڵی تەواوی خێزان

بکات، ئەو ئەیویست مندالّ بکات بەناوەندی ڕوناکی لەناو خێزاندا وە حیزب خۆی فێری شێوەی هەڵسوکەوت و ڕێزیان بکات کە پابەند بن بە چەمکەکانی شۆڕشەوە، چونکە کاتێك مندالّ لە خوێندنگە پەروەردە دەکرێ، ئەو لەوێ فێردەبێ لە خێزانەکەیدا شێوازی نوێ بخولقێنێ لەسەر بنچینەی ئایدیاو کاری حیزبی بەعس.

بەلای سەدام حسێن و بەعسەوە گواستنەوەی بەهاکانی شۆڕشی بەعس، لەڕێگەی مندالّ و گەنجەوە بۆ خێزان دەبوایە ڕێگەی بگرتایە لەڕەنگدانەوەکانی نەریتی کۆن لەناو خێزاندا، هەروەك سەدام دەلّت (بۆ ئەوەی ڕێگە نەدەین بەدایك و باوك دواکەوتن بسەپێنن بەسەر خێزاندا، پێویستە وا بکەین کە مندالّ لەمالّەوە بدرەوشێتەوەو لە پێناو دەرکردنی ئەم دواکەوتنە، چونکە هەندێك دایك و باوك لەدەستمان دەرچوون لەبەر چەندین هۆکار، بەلاّم مندالاّنی بچوك هێشتا لەدەستمان دەرنەچون، پێویستە بیکەین بەناوەندی ڕوناکی، لەپێناو گۆڕینی بارودۆخێکی باشترو دوری بخەینەوە لەشتی خراپ[39]

بەعس بۆئەوەی کۆنترۆلّی کۆمەلّگە بکات کۆنترۆلّی خێزانی کرد، بۆ ئەوەی پەروەردەی خێزان وئەندامانی خێزان بکا، کۆنترۆلّی پەروەردەو قوتابخانەکانی کرد، چونکە بە بڕوای بەعس ئەم ناوەندی پەروەردانە باشترین ناوەندن بۆ ئاڕاستەکردنی مندالّ و جیلی نوێ.

ناسیۆنالیزمە تۆتالیتارەکان بەشێکی زۆری وزەی خۆیان تەرخان دەکەن بۆ گۆڕینی خوێندنگەو دەزگا پەروەردەییەکان و کردنیان بەناوەندی پڕوپاگەندە لە بەرژەوەندی ڕۆحی ناسیۆنالیزم، سروشتی خوێندنگە دەگۆڕن و تێکی دەدەن، چونکە وەزیفەی سروشتی گەشەسەندنی توانا ڕۆشنبیرییەکانی خوێندکاران و نەقلّکردنی زانست بە ئاراستەیەکی ئایدۆلۆژی گشتگیردا دەبەن، بەم شێوەیە ئامانجی سیستەمی خوێندنگەیشیان بریتی نابێت لەپەروەردەکردنی هاولاّتیان بەواتا تەکنیکی و گەردوونییەکەی، بەلّکو پێك دێت لە هەولّدان بۆ شێوەی بیرکردنەوەی تۆتالیتار، ئەرکی مامۆستاو پسپۆڕی پەروەردەیی دەبێتبە گوێزانەوەی جۆشی باوەڕ بۆ ناو حیزب کە سەرچاوە دەگرێت لە شانازی ناسیۆنال و ڕۆحی شەڕو ئێتیکی سەربازی، سەرجەم بزوتنەوە ڕژێمە تۆتالیتارەکان ئەم تیڕوانین و هەلّویستەیان هەیە، کاتێك کە خوێندنگا دا دەنێن بەڕێگای تایبەتی و لە پێناوی پتەوکردنی ڕۆحی منالاّن و گەنجان، ئەمانە بنچینەی پەروەردەییان بە ئاڕاستەی ئامانجە ئایدۆلۆژی وسیاسیەکانی حیزب دەبەن[40]

تێڕوانینی حیزبی بەعس بەرامبەر بە کورد:

(ئێمە داوامان لێ کردوون هەموو ئەو کوردانەی لەوی دەژین بیان نێرن بۆ چیاکان بۆ ئەوەی وەك بزن بژین، داکیان بگێن، بۆچی خۆتان چەنجاڵ و شپرزە کردووە بەمانەوە ؟ ..... دەتانەوێ دانیشتوانی عەرەب بەم خەڵکە خوێری و هیچ و پوچانەوە زیاد بکەن).

(عەلی حەسەن مەجید لە کۆبوونەوەی لەگەڵ لێپرسراوانی موسڵدا لە یەکی ئابی ١٩٨٨ (41)

(دەبێت کورد هەموو خاکی عێراق ژێرەو ژوور بکات ئەوجا بە جل و بەرگ و جامانە و پشتوێن و جلی ژنەکاندا ئێسك و پروسکەکان دەناسینەوە).

(فەرج محەمەد عەزیز، رزگاربوو لە گۆڕە بەکۆمەڵەکانی ئەنفال(42)

کوردستان خاکی گوڵاڵەی بەهارو کێڵگەی گەنمی بەشەپۆلە، خاکی جۆگەلەی بە خوڕو دەر و شیوی هەزار بەهەزاری پڕ مەترسییە، خاکی ئەشکەوتی نهێنی و گاشە بەردی روتەنە، لەسەرووی هەمووشیانەوە خاکێکە ئاوازی ژیانی تێدایەو پێناسە دەکرێت کە پەیوەندییەکی پتەو هەیە لە نێوان دانیشتوانی و چیاکاندا، چیا یەك لە دوای یەك ریزبوون و ترۆپکەکانیان تا چاو بڕ کات هەڵکشاون و هەرە بەرزەکانیان بە درێژایی وەرزەکانی ساڵ بەفر داپۆشیون، هەر لە کۆنیشەوە وتراوە(چیاکان تەخت کەن کوردەکان لە یەك رۆژدا نامێنن)

کورد لەم چیایانەدا هەزاران ساڵە نیشتە جێن، وەك توێژەرێك دەڵێت ئەم ناوچانە لە سەدەی دوانزەهەمەوە بە کوردستان ناسراون، هەروەها لە چاخە دێرینەکانەوە مرۆڤیان تێدا ژیاوەو یەکێك نشینگە گرینگەکانی شارستانیەتی مرۆڤ پێك دەهێنن(43)

لەدوای هەرەس هێنانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دابەشکردنی میراتی ئەم ئیمپراتۆریەتە بەسەر دەوڵەتە سەرکەوتووەکانی جەنگی جیهانی یەکەمداو بەپێی پەیمانی لۆزان لە ٧/٢/ ١٩٢٣ ئیمزا کرا کوردستانیان بەسەر ئێران و عێراق و تورکیا دابەش کرد.

کورد لە عێراق بە ویست و ئارەزووی خۆی لەگەڵ عەرەب و کەمە نەتەوییەکانی دیدا دەوڵەتی ئێراقسان پێك نەهێاوە، کورد نە هەولی دروستکردنی دەوڵەتی ئێراقی داوە و نە لە دروستکردنی دەوڵەتی ئێراقدا قازانجی کردووە، بۆیە بە پێکەوە ژیانی کورد و عەرەب لە عێراقدا لە سەرەتاوە تاك و ئێستا پڕبووە لە شەر و ئاژاوەو خوێنرشتن[44]

هەر لەو کودەتایەی کەیەکەمین سیستەمی کۆماری روخاند و یەکەمین کۆماری بەعسی و نەتەوە خوازەکانی لە شوباتی ١٩٦٣ دا هێنایە ئاراوە بارودۆخ لە ئێراقدا بەرە و ئاراستەیەك رۆیشت و رەگەزپەرستی پاکتاوکردنی نەژادی لە دژی گەلی کورد ناسرا[45].

تێروانینی بەعس بۆ کورد ئەوەیە کە کوردیش وەکو هەموو کەمە نەتەوایەتیەکانی ولاتانی عەرەب، لە قۆناغێکی مێژوودا لەسەر خاکی عەرەب گیرساونەتەوە، هەر تاقمێك یان نەتەوەیەك کە کەلەگەڵ حیزبی بەعس نەبێت بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەوا لە دیدی بەعسەوە بە دوژمنی ئاو وخاك و نەتەوەی عەرەب لە قەڵەم دەدرێت.

کاتێك بەعس و سەدام حوسێن دەسەلاتی رەها دەگرنە دەست گەورەترین خەونی ئەم پارتە تا سەر ئێسقان ناسیۆنالیست و راسیستییە کۆمەڵگایەکی پیوو(خالص) ی عەرەبی ئیسلامییە، کە شوناسێکی زۆر ئاشکرای هەبێت و پاشانیش نیشتمانێکی عەرەبی یەکگرتوو کە سەدام سەرکردەی بێت، زۆر بە سادەیی یەکێك لەو هەنگاوانەی بۆ گەیشتن بەم مەبەستە پێویستە لابردنی ئەو کۆسپەیە لە رێگەی خۆیدا کە (کورد)ە، ئەو مۆتەکەیەی سەدان ساڵەبەسەر سنگی ناسیۆنالیستی عەرەب و فارس وتورکەکانەوەیە، ئاواتی بەعسیش هەمیشە ئەوە بووە کە عێراق ولاتێکی عەرەبی ئیسلامی و خاوەن مۆرك و شوناسی تایبەتی خۆی بێت، ئەمەش کاتێك بەعس سەیری هەموو ئەزمونەکانی پێش خۆی دەکات، چ لە عێراق و چ لە ئێران و چ لە سوریا چ لە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو، تەنهاو تەنها لەناوبردن و دورخستنەوەی مەترسی کوردە، بەشێوەیەك لە شێوەکان، جا ئاخۆ لە رێگەی لەناوبردن و کولتورو زمانیەوە، یان پەرش و بلاپێکردنی، یان دورخستنەوەی بێت[46]

لە روانگەی ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعسەوە، بەعس لە شۆرشێکی بێپسانەوەدایە و دەبێ بەر لەهەر شتێ ئیمپریالیست و زایۆنیستەکان لە خاکی عەرەب دەربکات، وە پێی وایە هەموو ئەوانەی لەناو خاکی عەرەبدا دەژین، دەبێت پشتگیری و بەشداری شۆڕش

بکەن، ئەوەی بەشدای و پشتگیری شۆڕش و بەعس نەکات، ئەوا ئەوانە بەخەڵکانی دژ بە شۆڕش و ناپاك دەناسرێن، تێڕوانینی حیزبی بەعس بەرامبەر بە کورد ئەوەیە کە لەمپەرن لەبەردەم بانگەوازەکەیدا و دەبێت لەناو ببرێت، بۆ نمونە هەر لەگەڵ وەرگرتنی دەسەلاتی بەعسیەکان کورد قڕان دەستی پێکرد، وەك ئەو تالان و کوشتارەی ١٣ ی حوزەیرانی ١٩٦٣ کە لە ناوچەی کەندێناوا کردیان، لە ئەنجامدا چەندین گوندیان بە مزگەوت و قوتابخانەوە سوتاند، وە چەندین کەسی بێتاوانیشیان کوشت و ئەشکەنجە دران، ماڵ و سامانیشیان بە تالان برد، لە کۆی (٧٢) گوند (٣٢) گوندیان سوتان و تالان کرد لە ناوچەی دوبزیش (٢١) گوندیان ڕوخاندو (١٥٠٠) خێزانیش بێسەرو شوێن کران هەمووئەم تاوانانە لە لایەن تواناکانی حیزبی بەعس کە (حرس القوم) یان پێ دەوتن ئەنجام دەدران و ماڵ و سامان و مەڕ و مالاتی کوردستانیان بە تالانە برد وە لە ١٩٦٣/٧/١٠ نزیکەی ٤٠ هەزار کوردی شاری کەرکوك دەربەدەر کران ، دانیشتوانی گوندەکانی ئەو ناوچانە راگوێزران و عەرەبی خێڵەکیان لە جێگایان نیشتەجی کرد، ماڵە کوردەکان بە بلدۆزەر تەخت کران و خوێندن و نوسین بە کوردی قەدەغە کرا، کەوتنە بە عەرەبکردنی ناوە کوردییەکان بە تالانبردنی سەروەت و سامان و باخ و سوتاندنی بیستانی خەڵکەکە لە ئەنجامی هێرشی سوپای عێراق بۆ سەر کوردستان لە ١٩٦٣/٦/١١ وە تا ٢٣/٧/ ١٩٦٣ سەرجەم ٨٧٥ گوند وێران کرا. هەروەك لە راپۆرتی ژمارە ٢٤ ی کۆمەڵەی نێودەوڵەتیی لە لەندەن هاتووە کە رژێمی ئێراق لە نێوان ساڵەکانی ١٩٦٠– ١٩٧٠ چوار هەزار ماڵی کوردی لە ٧٠٠ گوند وێران کردووە و ٣٠٠ هەزار کەسیش ئاوارە بوونەو ٦٠٠ هەزاریش شەهیدو بریندار بوون[47]

چ ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس و چ سەرکردەکانی ئەو حیزبە بەرامبەر بە کورد یەك وتارمان پێ دەڵێن ئەویش (نکوڵی کردنی لە بوونی نەتەوەیەك کە تەواوی پێداویستییەکانی سەلماندنی نەتەوی سەربەخۆیی تێدایەو کارکردن بۆ قڕکردنی ئەو نەتەوەیە، ئەوەتا مشێل ئەفلەق تیۆریزەکەرو دامەزرێنەری حیزبی بەعسی عەرەبی شۆسیالیس تێڕوانینی بەرامبەر بەکورد ئەوەیە کە پێویستە لەناو ببرێت و دەڵێت: کورد لە عێراق و سوریا، بەربەر لە رۆژئاوای نیشتمانی عەرەب(جەزائیر) کۆسپن، بۆ ئەوەی یەکیەتی نیشتمانی عەرەب دروست ببێت پێوویستە لەناوببرێن[48] هەروەها تالیب شەبیبە کە رابەرێکی گەورەی حیزبی بەعس بوو دەڵێ " ئەستەمە هەڵوێستی کورد

تێبگەین تێگەیشتنی گشتیمان لەسەر کورد ئەوە بوو کەگەلێکن هاتوونەتە خاکی عەرب و بوونەتە میوان لە نیشتیمانەکەیدا"[49]، سەدام حوسەینیش لەساڵی ١٩١٧ لە وەڵامی پرسیارێکی پەیامنێری رۆژنامەی لۆمۆندی فەرەنسی کە لێی پرسی ئایا ئێوە گەلی کورد بە بەشێك لە نەتەوەی عەرەب دادەنێن؟ سەدام دەڵێت" عێراق لەسەر نەخشەی وڵاتانی عەرەبیە، ئێمە دژی ئەوە نین کە کەمینە نەتەوەیی لە وڵاتی عەرەبیدا بژین، بەڵام ئێمە خاکیان بۆ دابین بکەین ئەوە جیا دەبنەوە، بۆیە ئێمە رێگە بەوە نادەین، حکومەتی عێراق و حیزبی بەعس ئۆتۆنۆمیان بە خەڵك داوە نەك بە خاك"[50]، هەروەها لەساڵی ١٩٦٨ کاتێك سەدام چەمکی مۆدێرنی نەتەوە پێناسە دەکات بە گوێرەی تیرۆرانین و شۆرشی تەموز دەڵێت "کوردە عێراقیەکان بەشێکی تەواوی نەتەوەی عەرەبن"[51]، فەریق روکن وەفیق سامەرایی لە قسەیەکیدا زیاتر تیرۆرانینی حیزبی بەعس بەرانبەر بە کورد روونەکاتەوە و دەڵێت "تۆ دەتوانیت نیو ملیۆن لە هەولێر بکوژیت، بەڵام ئەوە هیچ لە مەسەلەکە ناگۆرێت، چونکە هەولێر هەر بە کوردی دەمێنێتەوە بەڵام کوشتنی پەنجا هەزار کورد لە کەرکوك بۆ هەتاهەتایە کۆتایی بە کێشەی کورد دەهێنێت"[52] پێمان وابێ ئەو وتانەی سەرەوە پێویستیان بە شیکارکردن و لێکدانەوە نەبێت، ئەم وتانە زۆر بە سادەیی ئەوەمان پێ دەڵێن کە سەرکردایەتی حیزبی بەعس هەموو مافە بنچینەیی و سەرەتایەکانی لە مرۆڤی کوردیان داماڵیوە، بۆ گەشتن بەئامانجەکانیان کە دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی عەرەبە کورد بەهەموو شێوەکان دەکەن بە قوربانی و جارێك بە میوانی خاکی عەرەب و جارێك بە کۆسپی بەردەم یەکێتی نەتەوەی عەرەب و جارێك بە بەشێك لە نەتەوەی عەرەب و جارێکیش بە کوشتن و لەناوبردن تێی دەروانن. سەرەڕای ئەوەش لایەنێکی تری روانینەکانی تری حیزبی بەعس بەرانبەر بە کورد ئەوەیە کە دەبێت لەبەر چاوی بکوژەکانی سوك بکرێ و وەکو کۆمەڵێك مرۆڤی بێکەڵك و بێخێرو دواکەوتوو کە لە توانایاندا نیە هیچ شتێکی گرنگ بە مرۆڤایەتی پێشکەش بکەن پیشیان بدرێت، بۆ ئەوەی هیچ هاوسۆزی و هاودەردییەك لای مرۆڤکوژەکانی بەرامبەریان نەمێنی و بە زەییان پێیاندا نەیەتەوەو کاتێك کە مرۆڤ کوژان هەست دەکەن ئەوانەی کەدەبێ بیانکوژن لە مرۆڤی ئاسایی کەمترن، ویژدانیان ئازاریان ناداو هەست بەناڕەحەتی ناکەن[53].

عەلی حەسەن ئەلمەجید لە کۆبوونەوەکانیدا لە گەڵ مۆرڤکوژەکاندا هەوڵی دەدا کورد ئەوەندە سوك و بێکەڵك پێشان بدات کە هیچ بەزەیی و هاوسۆزییەك لە بکوژەکانیدا

نەجۆڵێنی و دەڵی ("ئەم بزنانە چی لێ بکەم" ، "ئەم تێکدەرانە چۆن لە نێو ببەم بە بلدۆزەر دەیانخەمە نێو خاکەوە"، "ئەمانەن ئێوە لێیان دەترسان کێ هەیە شتێك بڵێت؟ کۆمەڵگای نێو دەوڵەتی لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بم و لەوانەش بم کە گوێیان لێ دەگرن" ، ١٥ رۆژ بە کمیایی لێیان دەم نەك یەك رۆژ" ، "وەك مریشکیان لی دەکەم کە جوجەڵەکانیان بخاتە ژێر باڵیانەوە"، "بۆ رێگەیان بدەم وەك کەر کە هیچ شتێ نازانێ لەوێ بژین؟ گەنمیانم ناوێ ،کشتو کاڵ و تەمانەو بامیەیانم ناوێ"، "ئێمە داوامان لە موسڵ کرد کوردەکان رەوانەی چیا بکەن بۆ ئەوەی وەك و بزن بژین" ، "ژنەکانیان خراپ بکەن"، "سەریان پان دەکەمەوەو وەك سەگ سەریان دەهاڕم"، "وەك خەیار لەت و پەتیان دەکەم" ، "من دەموت لەوانەیە چەند کەسێکی چاکیان تێدا پەیدا بێت، چونکە ئەوانیش هەر میلەتی ئێمەن بەڵام قەد پیاوێکمی باشم تێدا بە دی نەکرد") ئەمانە هەمووی قسەی عەلی حەسەن مەجید بوو کە لە کۆبوونەوەکانیدا کردوونی بۆ ناشیرن کردنی نەتەوەی کورد، عەلی حەسەن مەجید ئەندامی سەرکردایەتی شۆڕ شبوو رووی دیاری تێڕوانینی ئایدۆلۆژیای حیزبی بەعس بوو بەرامبەر بە کورد بە تایبەتی لە کاتی شاڵاوەکانی ئەنفالدا

هەروەك ئەفسەرێکی پێشووی هەواڵگری ئیستخبارات بۆ رێکخراوی میدڵ ئێست وۆچ دەدوێ و دەڵی" فەرمانەکان ئاشکرا بوون هەموو ئەو پیاوانەیان دەکوشت کەتەمەنیان ١٥- ٦٠ ساڵ بوو عەلی ئەلمەجید نەیدەویست جارێکی تر بیان بینێتەوە بۆیە پێویست بوو لە ناو ببرێن[54]

تێڕوانینی حیزبی بەعس بەرامبەر بە ئەنفال:

"ئەنفال بە زۆر رۆحکێشانی هەزاران
کەسە بێئەوەی خوا بڕیاری مەرگیانی دابێت،
ئەنفال واتا بە زۆر مراندن".

(**فەرج حەمە عەزیز- رزگاربووی گۆرە بە کۆمەڵەکان**)[55]

بۆ تێگەیشتن لە ئەنفال، تەنها یەك ڕێگامان لە پێشدەمدایە، ئەویش ڕێگای تێگەشتنە لە بەعس، بەبێ ناسینی بەعس ناتوانین ئەنفال بەکۆی دیاردە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و دەرونییەکانی دیکەوە گرێبدەینەوە، ئەنفال هەرسەرچاوەیەکی هەبێت هەر

ڕەگو ڕیشەیەکی مێژووی یا ئایدۆلۆژیای هەبێت، پێشتر ئەو هۆکارانە بەهەناوی بەعسیزمدا ڕابردونوو لە نیوەندی ئەو هەناوەدا شێوەیەکی نویٚ و مۆرکێکی تازەیان وەرگرتووەو بونەتە بەشێك لە کلتوری بەعس، بۆیە ئەگەر بشمانەویٚ لەسەرچاوە دورو دێرینەکانی ئەنفال بگەین پێشوەخت دەبێت لەکارکردنی بەعسو شێوەی مامەڵەکردنی بەعس لە گەڵ ئەو سەرچاوانەدا تێبگەین، چونکە بەعسیزم دیاردەیەکە، سروشت و مۆرکی ئەو دیاردانەی تر دەگۆڕێت، کە بەنێویدا گوزەر دەکەن[56]

بەعس هەم وەك حیزبێکی سیاسی و هەم وەك ڕێباز و ئایدۆلۆژیایەکی دیاریکراو دەستی خستۆتە ناو کایەکانی کۆمەڵگا و کاریگەری ڕاستەوخۆشی لەسەر پەیوەندییەکانی کۆمەڵگا هەیە، هەروەها بە پێی جیهانبینییەکانی ئەم حیزبەو ئایدۆلۆژیاکەی حیزبی بەعس تێروانینێکی تایبەتی خۆی هەیە بەرامبەر بە ئایدیاو مەتریاڵیەکانی چواردەوری، هەر لەم روشەوە بەعس تێڕوانینی تایبەتی خۆی هەیە بەرامبەر بە ئەنفال، ئەنفال هەم وەك ماناو چەمکەکەی، ئەنفال هەم وەك پەلاماردان و قەسابخانەکەی، هەڵبەت ئەنفال بە تەواویی ڕەهەندە ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و دەروونی و کلتورییەکانیەوە لە سەروو هەموشیانەوە تێکەڵبوونی بە ئاین و دەرەنجامی ئایدۆلۆژییەك، ئاماژەو کۆدی خۆی هەیە لای بەعس، بەعس لە ئەنفالدا بەشێك لە ئیلهامە توند و تیژەکەی لە ئیسلامەوە هێناوەو لە سورەتی ئەنفالەوە وەری گرتووە.

وشەی ئەنفال ناوی سورەتی هەشتی قورئانی پیرۆزەو لە ٧٥ ئایەت پێك دێت، وشەکە بە مانای تالاّن یان تالاّنی شەڕ دێت، لەم ئایەتانەی ئەم سورەتەدا خودا داوا لە پەیامبەری ئیسلام (د.خ) دەکات دژی ناموسڵمانان و بیٚ باوەڕەکان بجەنگن و لە ناویان بەرن، بە شێك لە ئایەتەکانی ئەم سوڕەتە ئاماژەیە بۆ توند و تیژییەکانی ئیسلام بەرامبەر نەیارانی، لە ئایەتی یەکەمدا هاتووە "پرسیاری ئەنفال دەکەن بڵیٚ ئەنفال لە خودا و پەیامبەرەوەیە" ، هەروەها لە ئایەتی حەوتدا هاتووە "بۆخۆتی ببە ، خودا بەڵێنی پێدای یەکێك لەوانە بۆ خۆت بێت، تۆ دەتوانی یەکێکی بیٚ چەك بۆ تۆ بێت، بەلاّم خودا ویستی بە پێی وشەکانی ڕەوایەتی بداتەراستی و ڕەگی بێباوەڕان ببڕێتەوە"، لە ئایەتی دوانزەهەمدا هاتووە "من لە گەڵتام، خۆراگری بدە بە بڕواداران من ترس و تۆقاندن دەخەمە دڵی بێباوەڕان، ملیان بڕەوەو هەموو پەنجەکانیان بڕە"، لەئایەتی سێنزەهەمدا هاتووە "ئەوە لەبەر ئەوەی ئەوان دژی خودا و پەیامبەر وەستان ئەگەر هەر

کەسێك دژی خودا و پەیامبەر بوەستێت، خودا لە سزادان توندە"، لە ئایەتی سی و حەوتەهەمدا هاتووە "بۆ ئەو خودا خاوێن و پیس لە یەك جودا دەکاتەوە، پیسەکان یەك لەسەر یەك کۆبکاتەوەو بیهاوژێتە سەر یەك و فڕیانداتە دۆزەخ، ئەوانە ئەو کەسانە دەبن کە دۆڕاندنیان"، هەروەها لە ئایەتی شەست و پێنجدا هاتووە "ئەی پەیامبەر، بە بڕواداران بڵێ هانیان بدە بۆ شەڕ، پشوت درێژ بێت، ئەگەر بیستت لە دەوردا بن ٢٠٠ کەس دەشکێنن ئەگەر ١٠٠ بن ١٠٠٠ دەشکێنن، چونکە ئەوانە خەڵکێکن تێناگەن" ئەمانە ئەو کۆدانە بوون کە لە ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا هاتووە بەرامبەر بێبڕواکان، حیزبی بەعسیش پاش ئەوەی کوردی وەك بێباوەڕو نا موسڵمان ناساند بەرامبەر بە عەرەب و سوپاکەی، زۆرێك لەو کارە توند و تیژیانەی بەرامبەر کردن و ئەنفالیانی کرد، حیزبی بەعس ئیسلامی تەنها وەکو هۆکارێك وەرگرتووە بۆ گەیشتن بە بیری یەکێتی عەرەب، واتا ئیسلام هۆکارەو یەکێتی عەرەب ئامانج، بۆ ئەوەی ئەم هاوکێشەیە پارسەنگی هەبێت چەندین دروشم و سمبوولی ئیسلامی بەرز کراوەتەوە.

بەعس ئیسلام لەسەر ئاستی ئەنتۆلۆژی و ئایدۆلۆژی دەبینێت وەك بزوتنەوەیەکی سیاسی و ناسیۆنالیست کە ئامانجەکەی یەکێتی نەتەوەی عەرەبەو لە هەمانکاتدا زیاتر وەك دیارییەکی داگیر کردن و شارستانیەك تەماشای دەکات نەك وە رۆحییەکی خودایی و چەند پراکتێکێکی پیرۆز[57]

حیزبی بەعس خۆی دەکات بە خوداو ئایدۆلۆژییەکەشی بە ئاین ، ئەندامانی خۆیان گۆش دەکرد کە ئەم رستەیە بڵێنەوە(باوەڕم بە بەعس هێنا وەك خوایەکی بێشەریك و عەرەبایەتی (العروبە) وەك ئاینێکی بێهاوتا) [58] واتا بەعس ئاینمەو عەرەبایەتیش ئاینزام.

ئەگەر کۆك بین لەسەر ئەوەی بە پێی ئەقڵی بەعس کافر بریتیە لە ئەنتی بەعس، خودا بریتیە لە سەدام و ئاین بریتیە لە حیزبی بەعس ئەوا دەگەینە ئەو خاڵانەی خوارەوە:

١- چەمکی ئەنفال بەهەمان مانا ناوەرۆکی سورەتی ئەنفال بۆ ناولێنای شاڵاوەکانی کورد قڕانی لە ساڵی ١٩٨٨ لە لایەن رژێمی بەعسەوە بەکار هاتووە و بەرێکەوت نەبووە.

٢- بەعس زمانی تایبەتی خۆی هەیە، دیاردەکان بە زمانی بەعس ماناو ناوەرۆکی تریان هەیە، بەعس سورەتی ئەنفالی گەشە پێداوە، کۆدەکانی بە ویستی خۆی و بۆ بەرژەوەندی خۆی دەستکاری کردووە، واتا ئەو سورەتەی کە لە قورئاندا بەناوی ئەنفال

هاتووە لە ساڵی دووەمی کۆچیدا بۆ مەبەستێکی دیاری کراو و لە بەرژەوەندی موسڵمانان نێردراوە، کراوە بە بناغەی تیۆری بەعس کە بە شێوەی زنجیرە لە پەلاماردا پراکتیزە کراوە.

٣- لە ئەنفالی بەعسدا کورد کافرە، چونکە دژ بە بۆچوونەکانی بەعس و فکری بەعسە، پێشمەرگەی کورد لە ڕوانگەی کوردا هێزی ڕزگار کەرە، بەڵام لە لای بەعس دوژمنێکی سەر سەختەو لە جەنگدایە لە گەڵیدا، کەواتە لادێنشینەکانیش کە داڵدەی پێشمەرگەیان داونە جەنگاوەرن و دەبی ئەنفال بکرێن لەکاتی جەنگیشدا سامان و ماڵ و ژن و منداڵیان تاڵان دەکرێت.

٤- هەموو ئەو کۆدانەی کە لە سورەتی ئەنفالدا ئاماژە بە سزدان دەکات لە شاڵاوەکانی ئەنفال بۆسەر کورد ئەنجامدراون[59]

هەڵبژاردن و ئامانجی ناولێنانی بەعس بۆ ئەنفال چەند مانایەکی هەیە لەوانە:

١- حکومەتی عێراق ویستی گەلی کورد بە کافرە غەیرە دینیە کان بچوێنێت، کە کاتی خۆی پێغەمبەر(د،خ) شەڕیانی کرد و لە ئەنجامی ئەوشەڕەوە بوو سورەتی ئەنفال نێردرا.

٢- بۆ ئەوەی کە کوشتنی خەڵکی گوندەکان حەڵاڵ بکات، هەروەك چۆن کوشتنی کافرەکان لە کاتی خۆیدا بە غە زا دا دەنرا.

٣- بۆ ئەوەی سەروەت و سامانی ئەو کوردانەی بەر شاڵاوی ئەنفال دەکەوتن، لە لایەن سوپای ئێراق و جاشە کانەوە بە تاڵان ببرێت.

٤- بۆ ئەوەی وای نیشان بدات کە ئەمان میراتگری شۆڕشگێری ئاینی پیرۆزی ئیسلامن و شەرەکان بەیەکتر بچوێنن لەگەڵ شەڕی سەردەمی پەیدابوونی ئاینی ئیسلام[60]

٥- بۆ ئەوەی سەدام خۆی وەك کەسێکی ئاین پەروەر و خوداناس پێشان بدات.

٦- بۆ ئەوەی گەلی کورد وەك گەلێکی کافر بە وڵاتە عەرەبی و ئیسلامییەکان بناسێنێت.

٧- بۆ ئەوەی بەرامبەر ئەو تاوانانەی کە بەرامبەر گەلی کورد کردییان هیچ گەل و گروپێکی موسڵمان و ئیسلام نەیەتە دەنگ[61].

کەواتە ئەنفال بە تێڕوانینی حیزبی بەعس بریتیە لەوەی کە حکومرانانی ئێراق و هزروانەکان (حیزبی بەعس) بڕوایان وایە کە ئیسلامی ڕاستە قینە ئەوەیە کە ئەوان

دەیزانن ئەدەبیاتی حیزبەکەیان پەخشی دەکات، هەر کەسێکیش وەك ئەوان بیر نەکاتەوە ئەوا ئیسلام نیە یاخود بەلای کەمەوە لە ئیسلام نەگەیشتووە، کوردیش لەبەر ئەوەی هەوڵیان لەگەڵ دراوەو تێنەگەیێنراون، هیچ دەرفەتێکیان نەماوە بۆیە ئەوەی بووە بە بەعسی ڕێگای هیدایەتی هەڵبژارد و ئەوەی نەبووە بە بەعسی ڕێگای گومڕای هەڵبژاردووە، ئەو کەسانەی ڕێگای گومڕاییان هەڵبژاردووە پێویستە بکوژرێن و لە ناو ببرێن، چونکە بە بڕوای بەعس کافرن بە گوێرەی ئەو تەفسیرەی بۆ ئاینی ئیسلام، ئەو مانایەی هەیە کە ئەوان لە کوردستان کردیان، بەڵگەش لەسەر ئەو بۆچونە چەند دروشمێکی خۆیانە یەك لەو دروشمانە دەڵێت (کان محمد کل العرب، فلیکن کل العرب محمد) واتا پێغەمبەر (د،خ) لە کاتی خۆی هەموو عەرەب بوون، چونکە هەر ئەو هەوڵی بوژانەوەی عەرەبی دەدا، لەم سەردەمەشدا بەعسییەکان هەوڵی بوژاندنەوەی عەرەب دەدەن، کەواتە هەر بەعسییەکی ئەوان وەك پێغەمبەرە، هەروەها لە دروشمێکی تردا دەڵێت (البعث نور لمن اهتدی ونار علی من اعتدی) کەواتە هەرچی بێتە بەعسی هیدایەت دراوە و کەوتۆتە بەر ڕۆشنایی و هەرچی نەبێت بە بەعسی تاوانبارە و شەرانگێزە، شایەنە بسوتێندرێت بە ئاگر، کەواتە بە قسەی بەعسییەکان ئەو کوردانەی نەبوون بە بەعس گومڕاو تاوانبارن پێویستە بسوتێندرێن[62]

تێروانینی حیزبی بەعس لە ئەنفالدا بەرامبەر بە کورد ئامانجی سەرەکی هەیە ئەوانیش:

١- کوردستان لە رووی خاك ومرۆڤەوە لە سەر بنەڕەتی نەخشەی دوای ١٩٧٥ دووبارە وێنە بکێشرێتەوە، بە شێوەیەك روبەری زۆربەی خاکەکەی مرۆڤی تێدا نەبێت و چەندین سەنگەری سەربازی و سەربازگەو کێڵگەی مینی تێدا بێت، ڕێگای جۆراو جۆری رووتەن ئەو روبەرانە بڕن و لە هەردوولای ئەم ڕێگایانەش چەندین گوندی خاپوور کراوی سوتێندراوی بێ مرۆ هەبن.

٢- بەندکردنی تەواوی گەلی کورد لە کەمتر لە پەنجا پارێزگا و شار وەك بەندیخانەیەك دوورە دەست بن وە چەندین بەربەست و بازگەو کێڵگەی مین دەورە درابوون، هەروەها پلانەکە ئامانجی ئەوە بوو کە ئابووری کشتوکاڵی و ئاژەڵی لە کوردستاندا بە تەواوەتی وێران بکات و ژیانێکی ئابووری نوێ بنیاد بنێت کە پشت بە خێرپێکردنەکانی حکومەتی مەرکەزی ببەستی و دواتریش لە رووی سیاسییەوە بتوانن بنکەیەك بۆ بە عەرەب کردن دابمەزرێنن[63]

لەبەر ئەنجامی ئەم سەرکەوتنەی حیزبی بەعسدا لەئەنفالداو بۆ پێشاندانی هەیبەتی هێزی خۆیان کاریگەری ئەم هێزە لە ئەنفالدا، هەروەها بۆ زیندوو هێشتنەوەی ناوی ئەنفال و گەورە کردنی ئەم ناوەش بەشێوەیەك کەخزمەتی بیرو باوەڕەکەی بکات و هەردەم بەکورد بڵێ ئەوە ناوی ئەو شاڵاوەیە کە ئێوەی پێ لەناوبراوە بۆیە ناوەکە زیندووە و هەرکاتێك پێویست کات دووبارەی دەکەمەوە، حیزبی بەعس لە دوای پەلاماردنەکانی ئەنفال کێڵگە نەوتێکی بەناوی ئەنفال کردەوە کەرتێکی تایبەتی حیزبی بەعسیش لەیادی ئەو پەلاماردا دامەزراو قۆنتەراتێکی حکومیشی کردەوە بەناوی کۆمپانیای ئەنفال کەئەرکی ئەم کۆمپانیایە وشککردنی زۆنگاوەکانی باشووری ئێراق بوون.

ئەگەر چی حیزبی بەعس و سەدام حسێن لەم ساڵانەی دوایدا زۆرجار پەلامارو شاڵاوەکانی بە زمانێکی ئاینی و خودا پەرستی داپۆشیوە، بەڵام ئێراقی بەعسییەکان دەوڵەتێکی عیلمانی و سەربازییە، قوربانیانی پەلاماری ئەنفالی ساڵی ١٩٨٨، کوردەکانی باکوری ئێراق بوون و بە زۆریش موسڵمانی سونی بوون، لە کاتی ئەنفالدا هەرچی مزگەوت هەبوون لە گوندە کوردنشینەکاندا کەوا بەر پەلامارەکە کەوتن، روخێنران و کەتیبە ئەندازیارییەکانی سوپا ئێراق بە بلدۆزەرو دینامیت تەختی زەویان کرد(64)

پەراوێزەکان:

١–عارف قوربانی، شایەتحاڵەکانی ئەنفال، بەرگی دووەم،٢٠٠٢، ل٢٩٢

٢–بەختیار عەلی، لەئارەزوی کوشتنەوە بۆ ئارەزوی فەرامۆشکردن،گۆڤاری ڕەهەند، ژ.٧، ١٩٩٩، ل١٧٣

٣–موسلح ئیروانی، لەئایدۆلۆژیای ئاینەوە تا ئاینی فراوانتر لە ئایدۆلۆژیا، www.Rwanin.net

٤–هانا ئارێنت، بنەماکانی تۆتالیتاریزم، و/ حەمە رەشید، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، ٢٠٠٧–سلێمانی، ل٤٠٨–٤٠٩

٥–موسلح ئیروانی سەرچاوەی پێشو،ل٥

٦–ئەبو بکر عەلی، پرۆسەی بەشتومەك کردنی مرۆڤی کورد،کۆڤاری ئەنفال، ژ.٢، گۆڤارێکی لێکۆڵینەو دۆکۆمێنتییە/ وەزارتی مافی مرۆڤو ئاوارەو ئەنفال دەریدەکات، ل٧٥

٧–د.ئەلبێرت عیسا، خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژووی، مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك)، ٢٠٠٤، ل٧٢

٨– د.ئەلبێرت عیسا ، هەمان سەرچاوە،ل٢٨

٩–د.ئەلبێرت عیسا ، هەمان سەرچاوە، ل٣٩

١٠–د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ل٣٦

١١–د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ل١٤٥

١٢–د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ل١٨٧

١٣–د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە،ل١٥٢

١٤–حرکة البعث اهداف ونمایات، ل٣، ئەمین قادر مینە، لەئەمنی ستراتیژی عیراق سێکوچکەی بەعسیان،سلێمانی–١٩٩٩،ل٦٩، وەرکیراوە

١٥ –د.جەبار قادر ، ئەنفال و دەرهاویشتەی ڕەگەزپەرستی و تۆتالیتاریزم و کۆمەڵگەی داخراو، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژ.٢٤، ل٧٠

١٦–مەریوان وریا قانع، خێمەکانی سەدام، سایتی رەهەند

١٧–د.ئەلبێرت عیسا، سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٥

١٨–د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە،ل١٥٦

١٩–د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ل١٥٨

٢٠-د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ت١٥٩
٢١-د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ل١٥٨
٢٢-د.ئەلبێرت عیسان هەمان سەرچاوە، ل١٦٨
٢٣-عادل باخەوان، تۆتالیتاریزم، سایتی روانین
٢٤-شاهۆ سەعید، تۆتالیتاریزم: ئایدۆلۆجیایەکی لێکدراوو رژێمێکی فرە ئەدگار، گۆڤاری سەردەم، ژ.٥١، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم،سلێمانی-٢٠٠٧، ل٣٦
٢٥-سالار حەمە سور باسیرە، هەڵەبجەو ئەنفال، وەزارەتی رۆشنبیری، چاپی یەکەم، سلێمانی-٢٠٠٣، ل٧٥
٢٦-مەریوان وریا قانع، دیکتاتۆریەتو تۆتالیتاریزم، گۆڤاری سەردەمی رەخنە، ژ.٢، ل٦
٢٧-هانا ئارێنت،بنەماکانی تۆتالیتاریزم،سەرچاوەی پێشو، ل٢٧
٢٨-هانا ئارێنت،هەمان سەرچاوە،ل٢٧١
٢٩-هانا ئارێنت، هەمان سەرچاوە، ل٢٩٣
٣٠-زوهیر جەزائیری، پێش ئەنفال و پاش لەبیر چونەوە، گۆڤاری سەنتەری برایەتی،سەرچاوەی پێشوو،ل٣٦
٣١-د.ئەلبێرت عیسا، سەرچاوەی پێشو،ل١٠٨
٣٢-گۆران بابا عەلی، ئەنفال،جینۆساید لەئایندەدا بۆ رەوایەتی دەگەرێت،گۆڤاری رەهەند،سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٧
٣٣-بەختیا عەلی،سەرچاوەی پێشوو،ل١٨١
٣٤-زوهیر جەزائیری،سەرچاوەی پێشو،ل٣٨
٣٥-د.ئەلبیرت عیسا،سەرچاوەی پێشو،ل١٣٠
٣٦-د.ئەلبێرت عیسا،هەمان سەرچاوە،ل١٢٩
٣٧-زوهیر جەزائیری ، سەرچاوەی پێشو،ل٤٣
٣٨-د.ئەلبێرت عیسا ، سەرچاوەی پێشو،ل١٣٠
٣٩-د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە،ل١٢٥
٤٠-د.ئەلبێرت عیسا،هەمان سەرچاوە، ل١٢٠
٤١-هیومان ریتس وۆچ،جینۆساید لەعێراق، پەلاماری بۆ سەر کورد، و/مەحەمەد حەمە سالەح تۆفیق، خانەی وەرگێران،سلێمانی،ل٤٣٦
٤٢ -عارف قوربانی، لەتۆبخانەوە بۆ عەرعەر، چاپی یەکەم،کرکوک-٢٠٠٤، ل١٠٧
٤٣-هیومان رایتس وۆچ ، سەرچاوەی پێشوو،ل٦٥
٤٤-شۆرش حاجی رەسوڵ، ئەنفال، کوردو دەوڵەتی عێراق، بەرێوەبەرایەتی گشتی چاپ بلاوکردنەوە، چاپی دووەم، سلێمانی-٢٠٠٣، ل١٦
٤٥-پ.د.کازم حەبیب، رەگەزپەرستی لەپیادەکردندا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی،سەرچاوەی پێشو،ل٥
٤٦-گۆران بابا عەلی،سەرچاوەی پێشو،ل١٦٨
٤٧-مەحەمەد رەئوف عەزیز، ئەنفالو رەهەندە سۆسیۆلۆجییەکانی، بەرێوەبەرایەتی چاپو بلاوکردنەوە،١اپی یەکەم، ٢٠٠٥، ل٤٣
٤٨-تەها سلێمان، لەپەراوێزی ئەنفالدا، خەندان بۆ پەخش و وەشاندن،بەرگی دوەم، ٢٠٠٦، ل١١
٤٩-د.جەبار قادر، سەرچاوەی پێشو،ل٦٩
٥٠-د.جەبار قادر، هەمان سەرچاوە،ل٧٠
٥١-د.ئەلبێرت عیسا، سەرچاوەی پێشو، ل١٧١
٥٢-یوست هیلتەرمان، کارێکی ژەهراوی، و/مەحەمەد حەمە سالەح، کۆمپانیای ئاوێنە،سلێمانی-٢٠٠٨،ل١٧٩
٥٣-د.جەبار قادر، سەرژاوەی پێشوو،ل٧٦
٥٤-پ.د.ئازاد حەمە ئەمین نەقشبەندی، ئۆپراسیۆنەکانی ئەنفال، چەند تێبینیەك و سیما سەرەکییەکانی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی،سەرچاوەی پێشو، ل١٠٢
٥٥-عاف قوربانی، لوتۆبخانەوە بۆ عەرعەر ، سەرچاوەی پێشو، ل١٠٥
٥٦-بەختیار عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٧
٥٧-د.ئەلبێرت عیسا، سەرچاوەی پێشو،ل١٧٥
٥٨-د.ئەلبێرت عیسا، هەمان سەرچاوە، ل٢٨١
٥٩-مەهاباد قەرەداخی،کارەساتی ئەنفال،کاریگەرییە دەرونییەکانی لەسەر کۆمەڵگا،گۆڤاری ئەنفال ،ژ.٥، ٢٠٠٤، ل٢٢٣
٦٠-شۆرش حاجی رەسول،سەرچاوەی پێشوو،ل٥٢
٦١-مەهاباد قەرەداخی، سەرچاوەی پێشوو،ل٢٢٣
٦٢-د.مەحەمەد گەزنەیی، کورد قران ساڵی ١٩٨٨و هۆکارەکانی ناولێنانی بەئەنفال، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، سەرچاوەی پێشو،ل٣٢٢
٦٣-زوهیر جەزائیری، سەرچاوەی پێشو، ل٥٩
٦٤-میدل ئێست وۆچ، سەرچاوەی پێشو، ل٧٦